

~~№ 44002~~ 9
СО III 9

Градъ Прилѣпъ

въ българското възраждане

(1838—1878 год.)

ОТЪ

ХР. ШАЛДЕВЪ

бившъ директоръ на българскитѣ училища въ Прилѣпъ.

СОФИЯ

ЦАРСКА ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА

1916.

Ормен енден

С III / 9

Градъ Прилѣпъ

въ българекото възраждане

(1838—1878 год.)

ОТЪ

ХР. ШАЛДЕВЪ

бившъ директоръ на българскитѣ училища въ Прилѣпъ.

СОФИЯ

ЦАРСКА ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА

1916.

У В О Д Ъ .

Градъ Прилѣпъ заема първо мѣсто измежду западно-македонскитѣ градове прѣзъ врѣме на възраждането ни.

Тукъ възродителната идея се е появила много рано, развивала се съ голѣмъ жаръ и е дѣло на мѣстнитѣ условия и здравия националенъ инстинктъ на българското население, което, съзнавайки и чувствувайки се българско, се заело съ уреждането на общината и училищата и подпомагало общата борба за извоюване самостоятелна национална църква, като пръвъ етапъ за прѣмахване на духовното, а послѣ и на политическото робство.

Сегашниятъ гр. Прилѣпъ е единъ отъ новитѣ български градове, който въ продължение на нѣколко вѣка успѣлъ да увеличи жителитѣ си на нѣколко десетки хиляди и да добие чисто българска физиономия. Той е построенъ слѣдъ покоряването на Македония отъ турцитѣ, а споредъ думитѣ на градския мюфтия, съгласно нѣкакви писменни свидѣтелства, прѣди 368 г., т. е. прѣзъ 1547 г.

Прѣди това градътъ билъ разположенъ при основитѣ на „Маркови Кули“, единъ отъ южнитѣ склонове на Бабуна планина, дѣто сега се намира с. Варошъ. Построенъ билъ отъ римлянитѣ, за което свидѣтелствуватъ старитѣ крѣпости. Известно е, че римлянитѣ, за да държатъ въ покорность буйнитѣ и военнoлюбиви тракийци и илирийци, построили редъ укрѣпени градове на важни стратегически мѣста. Присадскиятъ и Плѣтварскиятъ проходи на Бабуна планина сж единственитѣ мѣста, прѣзъ които е можело да се мине отъ Западна въ Сѣверна и Източна Македония. Прѣдъ тѣзи проходи именно се изпрѣчватъ „Маркови Кули“; тукъ и наоколо били построени редъ крѣпости, кждѣто сега се намиратъ стари римски монети, мраморни статуи и изображения съ латински надписи.

При разселването на славянитѣ въ Балканския полуостровъ тукъ се настанило бързачкото племе, което по-късно взело участие при обсадата на Солунъ отъ славянитѣ. Слѣдъ

образуването на българското царство, когато границите му се прострели отатък Западна Македония, това племе играло важна роль въ духовното развитие на българите. Бързациите най-усърдно се прѣдали на Св. Климентовото учебно дѣло и християнството. Фактътъ, че по-късно между тяхъ се развива богомилството, което го имало по Бабуна и Мегленията, показва по-високото тяхно умствено ниво и интереса имъ къмъ религиозни и философски въпроси. Въ политическата ни история извѣстно е само, че тукъ въ Прилѣпъ царь Самуилъ сръщналъ петнайсетте хиляди свои войници, ослѣпени отъ византийския императоръ Василий II българоубиецъ, отъ тъжната гледка на които той се трогналъ и умрѣлъ; знаемъ сжщо, че слѣдъ разпадането държавата на Душана, при когото Западна Македония бѣ покорена отъ сърбите, бързациите образуватъ самостоятелно жупанство подъ управлението на Вълкашина съ столица гр. Прилѣпъ. Неговиятъ синъ и наслѣдникъ Крали Марко, прочутъ и възпѣнъ въ народната ни поезия като националенъ герой, слѣдъ разбиването на славянските воеводи при р. Марица въ 1371 г. станалъ васалъ на турците, които, се били появили на Балканския полуостровъ, а слѣдъ смъртта му цѣлата областъ съ гр. Прилѣпъ била присъединена къмъ османската държава и се управлявала отъ румелийския беглеръ-бей.

При Вълкашина и сина му Марко градътъ билъ на ново укрѣпение, поради което и крѣпостта добила името „Маркови Кули“. Построени били и много църкви, броятъ на които, споредъ прѣданието, билъ 77. Повечето отъ тяхъ се отличавали съ хубавия си византийски стилъ и фреските по вжтрѣшните стѣни. До сега сж запазени само седемъ, четири отъ които сж срутени, а уцѣлѣли само три. Повечето отъ тия църкви били частни — на знатни хора, които въ това врѣме чрѣзъ построяване на храмове манифестирали прѣдъ простолюдието своето благочестие.

Слѣдъ настаняването на турците въ Македония историята нищо не говори за гр. Прилѣпъ, както и за прѣмѣстването му на сегашното мѣсто. Това тъмно врѣме се освѣтлява донѣкъдъ отъ устното прѣдание. Споредъ него, вслѣдствие на нѣкакви привилегии дадени на Крали Марко отъ турците, като тяхенъ васалъ, или пъкъ поради липса на вода въ стария градъ, турците не се настанили въ него, а турили

основа на новъ градъ не далеко отъ стария, край р. Орѣховка. Че новитѣ завоеватели не се заселили въ стария градъ, говори и обстоятелството, че отъ многото и хубави черкви, каквито е имало и има въ с. Варошъ, нито една не е обрнатата въ джамия, когато за черквитѣ въ другитѣ завоевани отъ турцитѣ градове виждаме обратното.

Първитѣ основи на сегашния градъ били турени въ „Варошката махала“, дѣто по настоящемъ стърчатъ развалини отъ най-старата въ града джамия и се намиратъ стари оставени турски гробища. Освѣнъ това, въ нѣкои правителствени списъци тази махала стои на първо мѣсто и се именува „Байрактаръ-бей махале“. Понеже първитѣ жители на новия градъ били изключително турци, християнитѣ го наричали „Турски градъ“.

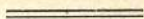
Съ течение на врѣмето въ новия градъ почнали да се заселватъ и християни отъ стария градъ и околията; той почналъ да се увеличава и обхваналъ двата брѣга на рѣкитѣ Орѣховка и Дабничка, тамъ гдѣто тѣ се съединяватъ. Отначало християнитѣ строили кжщитѣ си между турцитѣ, като всѣки отъ тѣхъ ималъ свой покровителъ. Но въ началото на миналия вѣкъ, особено слѣдъ двата голѣми пожара и построяването на църквата, населението почнало да се групира по вѣра въ отдѣлни махали: българитѣ въ югоизточната и югозападната часть, а турцитѣ въ сѣверната.

Прѣди балканската война Прилѣпъ броеше кржгло 24 хиляди жители, отъ които 15 х. българи, 7 х. турци, 1200 цигани, 80 власи и 60 гърчеещи се власи. Самиятъ градъ се намира всрѣдъ разкошна зеленина въ котловината между „Маркови кули“ и Селечка планина. На западъ отъ него се простира обширното и плодородно Пелагонийско поле, задъ което се издигатъ Демирхисарскитѣ планини съ величествения Пелистеръ; на югъ се намира Мориховско, а на сѣверъ—Порѣчието—чудно живописни мѣстности, кждѣто въ старо врѣме се е подвизавалъ българскиятъ хайдутинъ и е далъ толкова сюжети за народния ни епосъ. Градътъ има красивъ видъ, чистъ и здравъ климатъ и хубава вода. Всичко това има благотворно влияние на жителитѣ и прилѣпчани, въобще, сж физически здрави и едри хора, а по духъ бодри.

Прилѣпчани сж религиозни, родолюбиви и много ученолюбиви. Въ сегашния атеистиченъ вѣкъ, църквата е винаги

пълна прѣзъ недѣлни и празнични дни. Що се отнася до учебнолюбието имъ, то като вещественно доказателство служатъ издигнатитѣ въ центра на града двѣ грамадни каменни училищни здания, въ които се обучаваха до войната 2300 ученици отъ двата пола съ 44 души учители и учителки, плащани отъ общината.

Главенъ първоизточникъ за настоящето ми изложение послужи архивата на Прилѣпската българска община, която е една отъ най-богатитѣ съ цѣннитѣ си входящи и изходящи писма и съ протоколнитѣ рѣшения отъ интересувания ме периодъ, която използвахъ като главенъ учителъ въ Прилѣпъ прѣзъ учебната 1908/909 — 1911/912 година, но която, както узнавамъ отъ бѣжанци прилѣпчани, сѣрбитѣ разграбили и унищожили заедно съ богатата библиотека; послѣдната въ мое врѣме броеше повече отъ 2000 екземпляра разни научни книги и периодически списания¹⁾. А като пособие ми послужиха книгата на Н. Ганчевъ „Споменъ отъ моето учителство въ Прилѣпъ“ (Мсб. кн. XX), надписитѣ на надгробнитѣ плочи и разказитѣ на старци, свидѣтели на грѣцко българскитѣ борби.

¹⁾ Настоящиятъ трудъ е писанъ прѣди войната, която докара освобождението на Прилѣпъ и на Македония.

Църковното дѣло до 1838 год.

Положението на българитѣ въ новия градъ. — Опити за съграждане църква. —
Образуване на църковна община. — Хаджи Христо Логотеть.

Положението на българитѣ въ новия градъ било несносно въ продължение на много години. Съгражданитѣ имѣ турци, поради своето невѣжество и фанатизъмъ, ги третирали много злѣ. Всѣки българинъ билъ длъженъ да има свой покровителъ турчинъ, комуто вършилъ ангария. На българитѣ не се позволявало да строятъ хубави и голѣми кжщи, да се обличатъ наѣкитно и да носятъ обуца. Не имѣ се позволявало сжщо да строятъ и притежаватъ дукияни и да търгуватъ явно въ чаршията. Първиятъ, който се рѣшилъ да отвори дукиянъ, билъ нѣкой си варошанинъ Кобле, който се ползувалъ съ извѣстность и уважение между турцитѣ. Слѣдъ него лека по-лека българитѣ почнали да отварятъ свои дукияни и да продаватъ явно стокитѣ си, докато най-послѣ обсебили цѣлата търговия и занаятитѣ. Само налбантлъкътъ, берберлъкътъ и кафеджилъкътъ останали въ ржцѣтъ на по-бѣднитѣ турци, а на по-богатитѣ — спахилъкътъ и чифликчийството. Прѣзъ първата половина на миналото столѣтие Прилѣпъ станалъ важенъ търговски центъръ, дѣто цвѣтъла ржчната промишленость и дѣто на 20 юлий се стичали търговци изъ разни кжтове на Балканския полуостровъ и дори отъ Виена. Търговията въ Прилѣпъ особено се развила, когато тамъ се поселили частъ отъ мосхополскитѣ власи — търговци, които търгували съ Венеция, Виена и Лайпцигъ¹⁾.

На българитѣ не било позволено да иматъ свой молитвенъ домъ, свой храмъ. Религиознитѣ си трѣби тѣ из-

¹⁾ К. Иречекъ. История на Българитѣ, стр. 573—574.

вършвали въ стария градъ, селото Варошъ, далечъ единъ километъръ отъ новия градъ. Тукъ кръщавали дѣцата; тукъ ставали вѣнчавкитѣ, опѣванията на умрѣлитѣ; тукъ се извършвала литургията, причащавали се и пр. За прости молитви се събирали въ частни кжщи, които често мѣнявали. Покъсно тѣ нагласили въ кжщитѣ на Петре Татета и Кьорвезировци параклиси, които пазили въ тайна. Къмъ двацетѣ години на миналия вѣкъ българитѣ се рѣшили да си построятъ тайно църква. Обаче, щомъ узнали това, турцитѣ спрѣли работата и разрушили основитѣ. Скоро слѣдъ това въ Прилѣпъ пристигналъ нѣкакъвъ си висшъ чиновникъ отъ Цариградъ, който на прѣдставилитѣ му се чорбаджии обѣшалъ да ходатайствува за издаване ферманъ за построяване църква въ новия градъ. За тая цѣль прилѣпскиятъ първенецъ [х. Христо Дамяновичъ заминалъ слѣдъ това за Цариградъ. Тамъ чрѣзъ съдѣйствието на поменатия чиновникъ и гръцкия патриархъ билъ издаденъ царски ферманъ за построяване на църква, която била съградена прѣзъ 1838 г. Съ съграждането на църквата въ Прилѣпъ се образувала първата църковна община, прѣдседателъ на която билъ х. Христо. Нѣколко години слѣдъ това, а именно прѣзъ 1843 год. общината се сдобила съ разрѣшение за построяване училищно помѣщение. Отъ тогава Прилѣпъ станалъ важенъ църковно-просвѣтенъ центъръ и постепенно заелъ първо мѣсто въ културния развой на българитѣ въ западна Македония.

До образуването на общината прѣдставителъ на българитѣ отъ града и околията прѣдъ правителственитѣ и духовни власти билъ

Хаджи Христо Логотетъ.

х. Христо Логотетъ билъ човѣкъ съ природни умствени дарби. Владѣялъ много добрѣ говоримия турски и гръцки езикъ, а чель само по славянски. х. Христо билъ рѣшителенъ и набоженъ. Редовно посѣщавалъ църковното богослужение, въ което взималъ участие съ пѣние и четене на пѣснопѣния. Той владѣялъ църковния редъ и билъ живъ типикъ и постояненъ стражъ за редовното извършване на богослужението. Обличалъ се скромно въ черна антерия съ кюркъ, а на главата си по-нѣкога носилъ черна плетена отъ вълнени конци шапчица, която го оприличавала на светогорски инокъ. Ималъ

срѣденъ рѣстъ и дълга брада. Живѣлъ е до дълбока старостъ и умрѣлъ на около сто годишна възрастъ. На надгробния му кръстъ стои слѣдния надписъ:

1852 г.

марта 17.

Хаджи Христо се ползувалъ съ общо уважение между българското и турското население въ града и околията. Благодарение на умственитѣ си качества той можалъ да се сдобие съ везирска буюрултия, съ която билъ признатъ за прѣдставителъ на християнитѣ въ Прилепско и му се давала титлата „векилъ“. Буюрултията е красивъ и цѣненъ документъ и се пазѣше до войната въ архивата на прилепската община. Правнукътъ на х. Христо, Лазаръ х. Христовъ, бившъ студентъ въ солунския юридически факултетъ, имѡ добрината да ми прѣведе документа отъ турски на български. Ето съдържанието му:

„Извѣстява се на негово благородие прилепския наибъ (мюфтия), на отличаващитѣ се между него подобнитѣ *войвода*¹⁾ Ахмедъ ага, на първенцитѣ, търговцитѣ, влиятелнитѣ и всички граждани, на които Богъ да увеличи достойнството, че коджабашията на гр. Прилепъ х. Христо, който до сега добрѣ е изпълнявалъ работитѣ на раята (христианитѣ), по поводъ по-

¹⁾ Въ най-старо врѣме управителътъ на Прилепъ се казвалъ „войвода“ послѣ мюдурия и най-послѣ каймакаминъ.

дадената молба, се назначава *векиль* (пълномощникъ) за дѣлата на раята. И отъ сега нататъкъ всички работи, относящи се до раята, да се разглеждатъ чрѣзъ поменатия коджабашия х. Христо.

И ти горѣпоменатий коджабашия, да се трудишъ да изпълнявашъ добросъвѣстно работитѣ на раята, като се въздържашъ отъ всѣкакви нежелателни дѣла.

За удостоверение на горното врѣчва му се настоящето отъ страна на румелийския диванъ и подчиненото ми министерство.

Съ божията воля, съ пристигането му, да се съобразявате съ горѣзаповѣданото и се въздържате отъ всичко противно. 14 Шеваль, 1250 година (1834 г.)“.

Думата на х. Христо се слушала отъ всички прѣдставители на властѣта. Въ сѣда, въ който той заседавалъ, неустрашимо е бранилъ интереситѣ на христианитѣ, даже прѣди да му бжде признато качеството на *векиль*. Разправя се, че една мома на име Босилка била грабната отъ турци. Слѣдъ дълги изтезания и увѣщания похитителитѣ ѝ турци я прѣдставили прѣдъ членовѣтѣ на сѣда да заяви, че доброволно приема мохамеданството. Щомъ като момичето се явило, х. Христо го посрѣщналъ съ думитѣ: „Щерко, кажи ми, отказвашъ ли се отъ вѣрата си?“ На това забулената мома отговорила: „Татко, избави ме; азъ съмъ христианка и искамъ такава да си остана“ и се впуснала къмъ него. Тукъ още х. Христо махналъ фереджето ѝ, като казалъ, че това е беззаконие и насилие, и отвелъ момичето въ кѣщи. Заинтересуванитѣ турци писали на Янинския Али паша, че х. Христо насила обрѣщаль турчинитѣ въ христианство, поради което билъ извиканъ въ Янина. Тукъ той се оправдалъ прѣдъ Али паша, който му заявилъ, че момичето може да се омжи за христианинъ въ Янина, но по никой начинъ не му позволилъ да го върне обратно въ Прилѣпъ.

х. Христо се ползувалъ съ голѣма почитъ и между грѣцкитѣ владици на пелагонийската епархия, които го имали за свой замѣстникъ въ Прилѣпъ. Като такъвъ той получилъ титлата „Логотетъ“ и „Епитропъ пелагонийски“. Нему е била отредена, като енория, една махала отъ града, Чарши махале, приходитѣ отъ църковнитѣ трѣби на която били прѣдначени за него.

Той се ползувалъ съ голѣмъ авторитетъ всрѣдъ народа и името му е имало значение, както онова на митрополита; това се вижда отъ едно старо писмопослание: „тако имате изимъ (позволение) отъ св. владика и отъ Логотета х. Христа“.

Но онова, което го най-много издига и го прави крупна личностъ измежду най-старитѣ (ни дѣйци по възраждането, е неговия здравъ и високъ патриотизъмъ. Хаджи Христо е първия и истински възродителъ на Прилѣпъ и вѣренъ стражъ на българското име, езикъ и писменостъ въ тоя градъ и околия. Той билъ първиятъ българинъ, който прѣдъ правителственитѣ власти назвалъ *раята* съ името *българи* и се помжчилъ да сдобие послѣднитѣ съ *нѣщо свое—българско*, за което да ги прикове на вѣчни врѣмена. Върху тая идея е почивало намѣрението му да изходатайствува султански ферманъ за построяване на *българска* църква и *българско* училище въ града. Прѣди да замине за Цариградъ той потърсилъ сгодно мѣсто за бждащата църква и за такова намѣрилъ най-подходяще мѣстото, дѣто сега е издигната църквата То принадлежало на баба х. Мита, която х. Христо придумалъ да го подари. Слѣдъ като се осигурилъ съ мѣстото, той заминалъ тайно отъ съгражданитѣ си за Цариградъ, дѣто дѣйствувалъ съ патриарха за ферманъ, който му билъ издаденъ, но не за *българитѣ*, а за *влашката тайфа* (група). х. Христо, имайки прѣдъ видъ силата и числеността на българитѣ въ родния си градъ, въпрѣки машинацията на грѣцката патриаршия, останалъ доволенъ отъ това и се завърналъ въ Прилѣпъ безъ да прояви незадоволство прѣдъ патриаршията. Когато съгражданитѣ му дождавали у дома му на „добрѣ дошелъ“, х. Христо имъ съобщавалъ „благата вѣсть“ — издадения ферманъ — поради което, разправя се между народа, църквата била именувана „Св. Благовѣщение“. Скоро слѣдъ това постройката на църквата била почната и се привършила прѣзъ 1838 г., прѣзъ която година била и осветена отъ митрополита Халкидоносъ, споредъ едни, а, споредъ други, отъ Турко-Герасимосъ. Построяването на църквата не минало безъ съпротива отъ страна на прилѣпскитѣ турци, вслѣдствие на което отъ Цариградъ билъ изпратенъ единъ арабинъ, който надзиравалъ и лазилъ работницитѣ. Прѣдъ църквата нему била издигната отъ земя тераса, на която той стоялъ и която е запазена до сега.

Въ църквата се служило на славянски отъ самото начало. Когато по-късно пелагонийскитѣ митрополити се мъчили да я погърчатъ и заставяли свещеницитѣ да служатъ по гръцки, х. Христо говорилъ на послѣднитѣ: „Крѣпете бугарското, оти овия (владицитѣ) сакатъ да ни стопатъ“. Не позволявалъ сжщо и на ученицитѣ отъ гръцкото училище да четатъ апостола на гръцки. Когато пъкъ митрополититѣ служили и отъ дѣсния клиръ пѣли по гръцки, х. Христо имъ отговарялъ отъ лѣвия по славянски. Еднѣжъ въ съслужение съ митрополита единъ отъ градскитѣ свещеници почналъ да чете великата ектения съ възгласитѣ „*ту Кириу деитоменъ*“, х. Христо развълнуванъ му извикалъ: „а бе попе, за кой Томета сборвашъ? За Томета Тутунджията ли? Веляй: *Господу помолимся!*“ т. е. чети ектенията на славянски. Въобще х. Христо не е допускаръ да се чете гръцки въ съградената по неговитѣ грижи църква и се борилъ срѣщу опититѣ на гръцкитѣ владци за погръчването ѝ, по начинъ, какъвто намиралъ за добръ.

х. Христо помогналъ за възраждането и на битолчани. Той често отивалъ въ Битоля и въ празничнитѣ дни посѣщавалъ богослужението, въ което взималъ участие съ пѣние и четене по славянски. Единъ пжтъ битолскитѣ първенци, когато още не познавали отношенията му съ митрополита, като го чули да чете и пѣе по славянски, поискали да го изпѣдатъ отъ църквата. Но прѣди да сторатъ това тѣ открили намѣрението си на владиката, който ги посѣвѣтвалъ да го оставатъ на мира. Когато слѣдъ богослужението го прослѣдили, гдѣ ще отиде, убѣдили се, че противниятъ имъ вулгарофонъ билъ гостъ на Негово Високопрѣосвещенство. Пѣнието и четенето по славянски правило силно впечатление на гърчещитѣ се битолски българи, у нѣкои отъ които по-късно се загниздила възродителната идея.

Заради заслугитѣ му по съграждането на църквата, прилѣпчани построили на Хаджи Христа великолѣпенъ тронъ срѣщу владишкия; този тронъ се нарича „х. Христовъ тронъ“ и въ него никой не застава дори и при най-многолюдно богослужение. Казва се, че тоя тронъ ще бжде заетъ само отъ вторъ х. Христо. Самиятъ тронъ е единъ добъръ паметникъ за заслугитѣ на х. Христо и назидание за поколѣнїята.

Учебното дѣло до 1838 година.

Типъ училище. — Персоналъ. — Обучение.

Въ Прилѣпъ отъ край врѣме се е учило по български. Въ това ни убѣждаватъ прѣданието и надписитѣ на църквитѣ, монастиритѣ, надгробнитѣ плочи и кръстове, които сж изключително български. Така, на единъ надгробенъ кръстъ стои слѣдния надписъ: „1810 г. Гюрга іwenфъ поклоникъ“, на другъ: „1814 г. Кѡчѡ Найдѡ“, на трети: „1829 г. Мѣрче Мѡнсеѣ и Єлнна Пѣткѡ“ и пр.

Училищата до 1843 г. били частни и се помѣщавали въ кжщата на *попа* или *даскала* — учителъ, въ църковната килия или въ монастиритѣ, каквито ги има много около Прилѣпъ. Тукъ родителитѣ пращали дѣцата си да се учатъ „на книга“; всѣки ученикъ плащаль на учителя опрѣдѣлена мѣсечна плата. Учителтъ обучаваль дѣцата и сжщеврѣменно вършилъ занятая си.

Обучението въ тѣзи училища ставало по буквената метода. То се почвало съ израза „Кръсте помагай“ и послѣдователното изучаване на азбуката съ славянскитѣ ѣ наименования. Слѣдъ изучаването на азбуката ученицитѣ почвали да сричатъ, като при всѣка гласна прибавяли съгласна буква по реда на азбуката. Така: буки — азъ = *ба*; вѣди — азъ = *ва*, глаголь — азъ = *га*; буки — естъ = *бе*; вѣди — естъ = *ве* и пр. Слѣдъ двубуквени срички упражнявали се въ сричане на трибуквени слокове: буки — рци — азъ = *бра*; вѣди — рци — азъ = *вра* и пр., до като най-послѣ сричали цѣли думи: хе — рци — ижица = *хри*, слово — твърдо — онъ = *сто* — *христо*, како — рци — естъ — слово — твърдо = *крестъ* и пр.; най-напрѣдъ почвали да сричатъ имената на светцитѣ, имената на извѣстнитѣ села и градове и по-късно молитви и текстове изъ богослужебнитѣ книги. Тѣзи думи и имена учителтъ написваль на тетрадка, която минавала за букварче. Четенето на текстове почвало отъ „наустницата“, която изучавали на изусть, послѣ

отъ псалтиря, апостола, октоиха и пр. Който успѣвалъ да мине главнитѣ богослужебни книги, той вече се считалъ, че е завършилъ най-високата наука. Сричането съ славянскитѣ имена на азбуката ученицитѣ така усвоявали, че свободно се разговаряли. Тоя начинъ на бесѣда тѣ употрѣбявали за парадирание съ ученостъта си или да не бждатъ разбрани отъ присѣжтствуващитѣ. И днесъ още има стари хора, ученици на тѣзи училища, които свободно говорятъ така. Слѣдъ като ученицитѣ навиквали свободно да четатъ, упражнявали се въ „писмо“ (писане) и „хисапъ“ (смѣтане), а най-послѣ и въ съставяне на „согласителни“ (записи), началната форма на които била: „извѣстно творимъ всякому суду, яко пріехъ . . . аспри со файда“ и пр. Учащиятъ се на писмо и хисапъ билъ длъженъ да се снабди съ тунченъ *дивитъ*, въ който се пазили *паче перо* и *мюрекебъ* (мастило), приготовляванъ по извѣстна рецепта.

Ученицитѣ не били раздѣлени на отдѣления. Учителтъ прѣподавалъ на всѣки ученикъ отдѣлно и тѣзи послѣднитѣ минавали отъ урокъ на урокъ, отъ една книга на друга. Ако ученикътъ билъ слабъ, дълго врѣме оставалъ на единъ и сщцъ урокъ.

Всѣки ученикъ плащалъ на учителя си мѣсечна плата въ пари или натура. Размѣрътъ на платата билъ различенъ, споредъ прѣдварителното уговаряне между учителя и бащата на ученика. Единъ старецъ, ученикъ на такова частно училище, ми разказваше, че е плащалъ на учителя си мѣсечно по 60 пари.

Учители въ частнитѣ училища най-рано били монаси или дяци отъ близкитѣ на града монастири. Въ началото на миналия вѣкъ учители почнали да ставатъ енорийски свещеници и миряни, като даскалитѣ: Ристе, Коте, Наумче, Аце Тополчанецъ, Диме Плѣтварецъ, Аце Смичко, х. Попъ Костадинъ и др. Освѣнъ съ обучение на дѣца, нѣкои отъ тѣхъ се занимавали и съ прѣписване на богослужебни книги. Така, на едно възкресно Евангелие, напечатано въ Москва въ ажед год. (1700), първата половина на което е прѣписана и украсена съ разни орнаменти, стои слѣдния надпись: „Сѣтихъ Сѣлѣнхъ Воскрѣсныхъ ѣ страстей Гѣда нашего Инса Хрѣста Дсхѣвника Кѣръ Еисаріѣвна преписа во лѣткѣ: [1823] апрѣли во градѣ Прѣлепѣ Македонстѣмъ Хрѣсте хаѣи Кѣнстантиновичъ бѣчителъ Прѣлепскѣи“.

Частнитѣ училища въ Прилѣпъ сѣществували до седемдесетѣтъ години на миналия вѣкъ, въпрѣки че имало вече народно училище. Точниятѣ брой на училищата, както и на учащитѣ се въ тѣхъ не е извѣстно. Знаино е само, че тѣ сѣ били нѣколко и че броя на ученицитѣ е билъ повече отъ сто. По образца на българскитѣ частни училища около четирдесетѣтъ години било отворено и грѣцко, което по-късно, реформирано по образца на кожанското и воденското, прибрало не малко българчета, синове на прилѣпски богаташи-чорбаджии.

Църковната община прѣзъ 1838—1858 год.

Опити за погърчване на прилѣпската община, църква и училище. — Отпоръ на населението. — Обликъ и съставъ на общината. — Приходи. — Дѣйци прѣзъ тоя периодъ.

До построяването на църквата и училището грѣцкитѣ владици не обрѣщали внимание на Прилѣпъ. Отъ сега вече тѣ почватъ да употрѣбаватъ голѣми усилия за погърчването му. Проводници на елинизма въ Прилѣпъ се явили куцовласитѣ, които се заселили тукъ слѣдъ разрушаването на гр. Мосхополъ. Благодарение на спекулативния си търговски духъ, тѣзи прѣселенци забогатѣли и почнали да играятъ важна роль прѣдъ мѣстнитѣ власти и влиятелнитѣ чорбаджии турци и успѣли даже да привлекатъ нѣкои отъ прилѣпскитѣ първенци българи. Но на тия замисли на грѣцкитѣ владици и куцовласитѣ се противопоставили здравиятъ патриотизъмъ на по-голѣмата часть отъ прилѣпскитѣ първенци и еснафлии и консерватизъмътъ на градското духовенство. Всички тогавашни грамотни хора били възпитаници на частнитѣ училища и умѣли да четатъ и пишатъ само български. Духовенството, за да се поддаде на елинизма, трѣбвало да изучи грѣцкия езикъ, който не е лесенъ. Пъкъ и безъ това и едниѣ и другитѣ живѣяли добрѣ и не чувствували нужда отъ грѣцкия езикъ. Духовенството не допускало да загине у народа българското писмо още и за това, че нѣкои свещеници били сжщеврѣменно и учители въ частнитѣ училища и чрѣзъ това нареждали по-добрѣ материалното си положение. Заемайки видно мѣсто всрѣдъ народа като водители, учители и духовни пастири, членоветѣ на тази българска аристокрация винаги се обявявала противъ плановетѣ на грѣцкитѣ владици и съгражданитѣ си куцовласи. Благодарение на тѣхъ въ църквата не е било допуснато грѣцкото богослу-

жение, а новообразувалата се църковна община и новосъграденото училище запазили чисто българския си колоритъ. Наистина, по-късно въ училището било допуснато въ едната му половина да се обучаватъ дѣцата на куцовласитѣ по грѣцки, отъ уважение къмъ кириарха си, а въ общината да се избира за членъ настоятелъ по единъ куцовлахъ отъ чувство на солидарностъ къмъ власитѣ, като тѣхни съграждани; но това ни най-малко не бъркало, щото общината и училището да бждатъ чисто български. Че прилѣпската община още до избухването на църковната разпра е била чисто българска, посочва се отъ всички старци; затова свидѣтелствува и слѣдното запазено въ архивата на общината писмо, единствено отъ тоя периодъ, написано съ красивъ славянски скорописенъ почеркъ: „Благословѣній сѣѣници, честни старци ѣ кси дрѣзи благословени християни челатъ на гѣда милини. Да имате молитва отъ Бѣга и матере егѡ прѣстия Бѣѣи и ѡ насъ благословѣ и прощениѣ. Разверете оти сма ги пратиле овия два челокѣка: перки папа Яндреѡ и втори дакъ да прошетатъ по селата за помощъ на хаѣаната. Тако вие попоке и мирски люде да и пречекате сосъ милостъ и со радостъ и да ги дарѡвате колкѡ дарѡвалъ Бѣгъ да дарѡете за хаѣаната. Тако имате — изимъ ѡ сѣкъ вѣлака, ѡ логотета ꙗ. Христета и ѡ ксите чербаджии. Да ги дарѡете тако прѣтаѡ Бѣѣа да ви дарѡетъ отъ едното хилада.

1842 г.

Прилѣпъ.

Епитропи църковни:

Ятанасъ ꙗ. Илия

Георги ꙗ Кочокъ.

Диаманди Маджаръ.“

Отъ това писмо може да се заключи, че прѣписката на общината още въ началото на образуването ѣ се водила на български и че духовенството и първенцитѣ въ града и околията не знаели друго писмо, освѣнъ българското; поради това и пълномощното за събиране помощи за затворницитѣ било написано на български. Сжщото писмо ни посочва, че въ настоятелството влизалъ и единъ куцовлахъ—Диаманди Маджаръ.

Съставътъ на общината прѣвъ тоя периодъ билъ отъ осемъ члена: прѣдседателъ, четирма членове-свѣтници и трима епитропи, избирани отъ градскитѣ първенци. Прѣвъ прѣдседателъ на общината билъ х. Христо Логотетъ, който заемалъ тая длѣжностъ почти до смъртъта си. Слѣдъ него за такъвъ билъ избиранъ дълги години х. попъ Костадинъ,

който заседавалъ въ меджлиса като владишки векилинъ (пълномощникъ). За членъ общинарь се избираше и единъ куцовлахъ, който, обикновено, завеждалъ приходо-разхода на общината.

Заседанията на общината както до съграждането на училището, така и дълго слѣдъ това ставали повече въ чаршията, въ дюкяна на нѣкой членъ-общинарь или въ къщата на нѣкой отъ тѣхъ.

Прѣписката на общината прѣзъ тоя периодъ е била много ограничена, поради което липсватъ писмени документи, освѣнъ изложеното по-горѣ и приходо-разхода на монастиритѣ за нѣкои години.

Приходите на общината прѣзъ тоя периодъ били твърдѣ ограничени. Главниятъ приходъ за издръжката на църквата и училището били пангара, часть отъ монастирскитѣ приходи и доброволни пожертвувания при смъртни случаи. Общината имала върховния контролъ надъ монастиритѣ: тя назначавала егуменитѣ и мютевелиитѣ, които отговаряли прѣдъ нея за дѣлата си.

Дѣйността на общината прѣзъ тоя периодъ не се отличила съ нѣщо забѣлжително, освѣнъ съ съграждането на грамадно училищно помѣщение въ двора на църквата и издръжката на училището. Прѣзъ тоя периодъ сѣщо билъ направенъ рѣзбарскитъ орѣховъ иконостасъ на църквата „Св. Благовѣщение“, който е рѣдкость по изработката си и е коствувалъ повече отъ 1500 лири (около 34.500 лева). Общината е разглеждала бракоразводни дѣла, уславяла учители за народното училище и подпомагала съ пари и храна затворниците, за която цѣль събирала помощи отъ града и околията.

По забѣлжителни дѣйци прѣзъ тоя периодъ били: х. Мирче Бомболъ, х. Ангеле х. Илиевъ, Георги х. Кочовъ, Атанасъ х. Илиевъ, Даме х. Христовъ, Даме Петровъ и др. Но първо мѣсто измежду тѣхъ заематъ х. Мирче Бомболъ и х. Ангеле х. Илиевъ.

Хаджи Мирче Бомболъ билъ синъ на бѣдни родители. Той се родилъ нѣколко мѣсеци слѣдъ смъртта на баща си, въ края на 18 вѣкъ. Майка му, Тамяна, била трудолюбива, пестелива и ученолюбива жена. Когато Мирче порасналъ, майка му го дала на учение у попъ Ристета, отъ когото се научилъ на четмо и писмо. Майка му се занимавала съ произвеждане

на тютюнъ и, когато прѣзъ 20-тѣ години на миналия вѣкъ умрѣла отъ чума, която тогава върлувала въ Прилѣпъ, тя оставила доста скѣтано богатство на сина си, което съ знанието на послѣдния криела въ кѣщи. Слѣдъ смъртъта на майка си Мирче се прибралъ при вуйча си К. Бѣлозелковъ, който узналъ за скритото богатство, прибралъ го и изпѣдилъ Мирча отъ кѣщи. Останалъ безъ всѣкакви сръдства, той билъ принуденъ да се услови за слуга у х. Кочови, на които по-късно станалъ съдружникъ. Но и отъ тѣхъ билъ излѣганъ и останалъ само съ малко капиталъ, съ който почналъ самостоятелна работа. Скоро слѣдъ това Мирче се оженилъ за дъщерята на х. Илия, който го улеснилъ съ пари и кредитъ, и въ скоро врѣме той забогатѣлъ и станалъ притежателъ на голѣми имоти. Прѣзъ 1870 г. той посѣтилъ светитѣ мѣста и пжтнитѣ си бѣлѣжки държалъ въ една тетрадка, която сега се пази отъ внукъ му Д-ръ Юрд. Бомболовъ.

Тѣлесно х. Мирче билъ много здравъ. Ималъ срънденъ рѣстъ, високо чело, голѣми очи и орловъ носъ. Обличалъ се съ антерия и кюркъ, а на главата си носилъ фесъ махмудие, обвитъ съ голѣма чалма, която правила фигурата му величествена. Отличавалъ се съ тѣнъкъ търговски духъ, благодарение на който отъ сиракъ и бѣднякъ станалъ голѣмъ богаташъ и крупенъ землевладѣлецъ. х. Мирче билъ религиозенъ и родолюбивъ. Църковното богослужение посѣщавалъ редовно, а въ кѣщи си ималъ параклисъ, въ който ежедневно въ присѣтствието на цѣлото сѣмейство челъ молитви изъ прѣкрасно написания отъ даскалъ Коте „акатистъ сладчайшему“. Всѣка година за Рождество и Великъ-день той раздавалъ помощи на бѣднитѣ; за сѣщитѣ дни раздавалъ помощи и на затворницитѣ. Въобще благотворителността, като послѣдица на религиознитѣ му схващания, била развита у него и съставлявала необходимостъ, въпрѣки крайната му пестеливостъ, за която прилѣпчани разправятъ доста анекдоти.

х. Мирче билъ постояненъ членъ на общината и, като такъвъ, взималъ най-живо участие въ църковно-училищнитѣ работи до самата си смъртъ. Той ежедневно посѣщавалъ църквата и училищата, за да се освѣдомява лично за състоянието имъ и при нередовности правилъ бѣлѣжки на свещеницитѣ, учителитѣ и слугитѣ. Подъ негово лично наблюдение се

работилъ иконостасътъ на църквата. Доколкото се простирали неговитѣ схващания, той се мжчилъ да постави общината на самостоятелна нога, като се стараялъ да отстрани вмѣшателството на владиката въ вжтрѣшнитѣ ѳ дѣла. На забѣлѣжката отъ страна на владиката Турко-Герасимось, че е изразходвалъ твърдѣ много за направата на иконостаса и при това безъ негово разрѣшение, х. Мирче отговорилъ, че това той сторилъ „съ съгласието на братието“, т. е. съ съгласието на общинаритѣ. Прѣданността си къмъ църковно-училищното дѣло х. Мирче изразилъ въ прѣдсмъртното си пожертвование като завѣщалъ петстотинъ лири (11,500 лева) за направата на ново училищно помѣщение. х. Мирче живѣлъ до дълбока старость и умрѣлъ на 5 декември 1890 г. Високо религиозенъ, на смъртния си часъ той склопилъ очи съ спокойна съвѣсть, съ усмивка на уста и съ увѣренность, че е изпълнилъ дълга си на земята като христианинъ и българинъ и че отива при Бога да се съедини съ него и да наслѣди царството му.

Хаджи Ангеле х. Илиевъ билъ членъ на богата и аристократична фамилия. Отъ четирмата х. Илиеви синове той най-много се отличилъ въ църковно-училищнитѣ работи въ Прилѣпъ, и всѣкога бивалъ избираенъ за членъ-общинарь. На писмо се научилъ отъ монаха Натанаила, послѣ охридски митрополитъ, който билъ тѣхенъ домашенъ учителъ. Приятелскитѣ връзки между прѣосвещения Натанаилъ и х. Ангеле продължавали и слѣдъ раздѣлата имъ, както се вижда отъ съдържанието на слѣдното саморжчно писмо на Натанаила: „Достопочтенному г-ну Ангелета х. Илиевъ въ Прилѣпъ. Любезный ми Ангеле х. Илиевъ, братски и отечески Вы молитствувамъ. Вы извѣщавамъ, защо въ Крушово имамъ да се помаемъ два или три дни; отъ всяка душа желаемъ да Вы видамъ; ако имате и Вые тая любовь, каквато имамъ и азъ къмъ Васъ, то много бы се зарадовалъ азъ, ако да дойдете въ Недѣля (16 число) тува въ Крушово. Съ това призвавайки благословеніе Божие на Васъ и Вашитѣ х. Илиевци и пріатели Вы чакамъ и останувамъ Вашъ молитствуватель: Охридско - Прѣспанскій (подпись) Натанаилъ, гр. Крушово 14 VII 1874 г.“

х. Ангеле билъ силно привързанъ къмъ сънародницитѣ си и мразилъ турцитѣ. Единъ пжтъ, като узналъ за заграбването на едно момиче българче отъ с. Тръстеникъ, заедно

съ нѣколцина свои другари нападналъ укривателкитѣ ханѣми и отнелъ отъ тѣхъ момичето. Въпрѣки силното раздражение на турцитѣ заради тая му постѣпка, наказанието, което властѣта му наложила, било нищожно: той билъ осъденъ на тридневенъ домашенъ арестъ. Туй се дължало на високия авторитетъ, съ който х. Илиевци се ползвали всрѣдъ турското население и прѣдъ властѣта, и на обстоятелството, че х. Илиевата фамилия се намирала подъ покровителството на Английския консулъ въ Битоля — Лонгфортъ. х. Ангеле, както и х. Мирче, проявявалъ живъ интересъ къмъ църквата и училището, които ежедневно посѣщавалъ въ качеството си на общинарь. По негово настояване отъ общината билъ условенъ за главенъ учителъ въ народното училище Василъ Кюрдалевъ, който прѣвъ въвелъ въ прилѣпското училище ланкастерската метода и реформиралъ и уредилъ училището. х. Ангеле умрѣлъ на около 80 годишна възраст на 20 Юний 1880 год. Прѣди смъртъта си завѣщалъ на църквата 100 лири (2300 лева).

Учебното дѣло прѣзъ 1838—1858 г.

Народно училище. — Българска и елинска половици въ него. — Персоналъ и обучение. — Отношение на грѣцкитѣ владици къмъ училището. — Орданъ Джиното.

Учебното дѣло въ Прилѣпъ прѣзъ двѣдесетилѣтието 1838—1853 направило значителенъ напрѣдъкъ. Прѣзъ 1843 г. въ двора на църквата „Св. Благовѣщение“ било построено училищно помѣщение. То е едно голѣмо, масивно двуетажно здание. Долниятъ му етажъ е камененъ, състоящъ се отъ двѣ крила съ по три стаи. Между двѣтѣ крила има голѣмъ салонъ. Горниятъ му етажъ е паянтовъ. Построенъ е надъ салона и има 7 стаи, които били на разположението на владиката и неговия щатъ при дохождането му въ Прилѣпъ; една стаичка служила за затворъ на провинилитѣ се свещеници и една за общината. Постройката на това помѣщение е коствала много, тъй като всичкитѣ камъни на основата и първия му етажъ сж дѣлани на правилни квадрати, но колко е похарчено, не е извѣстно.

Слѣдъ направата на общинското училищно помѣщение, много отъ ученицитѣ на частнитѣ училища се прибрали въ него, дѣто сж обучавали уславяни вече отъ общината учители. По такъвъ начинъ обучението станало бесплатно, а издрѣжката на училището минала въ задълженията и грижитѣ на общината.

Слѣдъ години, неизвѣстно въ коя именно година, по силното настоявание на владиката, се позволило на ученицитѣ отъ грѣцкото частно училище да се прибератъ въ общинското училищно помѣщение; за тѣхъ било отредено южното крило, а за българчетата — сѣверното на долния етажъ. Двѣтѣ половици отъ сега почватъ да носятъ различни имена: сѣверната — „Българско народно училище“, а южната — „Елинско училище“.

Първитѣ учители въ българското народно училище били даскалитѣ: Ристе, Коте, Наумче, п. Костадинъ, п. Смичко, бивши частни учители, всички „псалтирджии“, както ги наричалъ В. Кюрдалевъ. Обучението при тѣхъ ставало по старата, бук-

вената метода. Ученицитѣ седѣли на земята прѣдѣ учителя, а този послѣдния по единично ги изпитвалъ, упжтвалъ ги и сжщеврѣменно работилъ нѣщо отъ занаята си.

Елинското училище се посѣщавало отъ дѣцата на куцовласитѣ и на нѣкои прилѣпски първенци българи. Учителитѣ въ това училище били назначавани отъ грѣцкия владика и се плащали отъ послѣдния и куцовласитѣ. Съгласно цѣлитѣ, които се прѣслѣдвали чрѣзъ това училище, избирали се и се назначавали добрѣ подготвени учители по народностъ българи, каквито били: Жинзифовъ, баща на поета Жинзифовъ, Спиро Тончевъ, П. Орловъ, Д. Миладиновъ, Гр. Пърличевъ, К. Шапкаревъ и др. Всички тѣзи „даскали“ били фанатици въ прѣподаването на грѣцкия езикъ, но обучавали по доста трудна метода, та резултатътъ отъ усилията имъ билъ нищоженъ. К. Шапкаревъ е единъ отъ тѣзи грѣцки даскали, който реформиралъ училището и се трудилъ да научи дѣцата да си служатъ съ грѣцкия езикъ въ търговската кореспонденция, а не да ги погърчва; за това именно и слѣдъ изпѣждането на гърцитѣ отъ общинското училище, както ще видимъ по-послѣ, той билъ уславянъ отъ общината редъ години за учителъ по грѣцки езикъ. Спрѣмо българското население поменатитѣ учители се държали коректно и съчувствено и даже косвено му помагали въ борбата съ елинизъма. По късно тѣ всички се отмѣтнаха отъ елинизъма и при възраждането и църковната борба застанаха въ първитѣ редове между ратницитѣ по църковно-училищното ни дѣло. При посѣщаването на града грѣцкитѣ владици се интересували много за състоянието и реда на грѣцкото училище, като често го посѣщавали и съ часове бесѣдвали съ учителитѣ за начина на прѣподаването и за напрѣдка му, когато пъкъ на българското не обръщали никакво внимание. Тази заинтересованостъ и тѣзи грижи повдигнали доста много грѣцкото училище, което отъ година на година почнало да се посѣщава все повече и повече отъ българчета, прѣдимно синове на първенци. Всичко това не е могло да не бжде забѣлѣзано отъ по-събуденитѣ родолюбци българи, които почнали да търсятъ добрѣ подготвенъ учителъ. За такъвъ въ 1858 г. билъ условенъ Йорданъ х. Константиновъ, именуванъ

Орданъ Джиното.

Орданъ Джиното билъ родомъ отъ Велесъ; той се отличавалъ съ особенитѣ си дарби и необузданъ и високъ патриотизмъ. За живота и дѣйността на Джиното пространно е писалъ покойния В. Кжнчовъ. Като учителъ той билъ всецѣло прѣдаденъ на званието си. Щомъ като заелъ длѣжността си въ Прилѣпъ, той пристѣпилъ къмъ уреждане на учебното дѣло. Прѣди всичко той раздѣлилъ ученицитѣ на групи споредъ подготовката имъ; посочилъ на всѣка група мѣсто, където ученицитѣ трѣбвало винаги да седатъ и да се занимаватъ; попълнилъ учебната програма като прибавилъ къмъ четенето, писането и смѣтането нови прѣдмети: „пространый катихизисъ съ богослужение“ и Българска история — „зрѣнца изъ отечествовѣденіето“, които прѣподавалъ по записки. Една тетрадка отъ тия записки по катихизисъ и богослужение, останали отъ баща му, Джиновъ ученикъ, притежава учительтъ Хр. Ачевъ. Учебното врѣме било раздѣлено не на часове, а на полудни, прѣзъ което врѣме ставало нужда ученицитѣ да излизатъ навнѣ. За да има редъ въ излизането, той наредилъ да се постави въ класната стая табличка на върлина съ надписъ „свободно“ на едната и „не е свободно“ на другата страна. Когато нѣкой ученикъ излизалъ, поставялъ табличката съ надписъ „не е свободно“ къмъ ученицитѣ, а когато се връщалъ обръщалъ другата страна на табличката, за да се вижда че е „свободно“. Обучението по писане прѣдварително ставало на пѣськъ, изсипанъ на пода прѣдъ ученицитѣ; послѣднитѣ съ прѣстъ пишели букви и думи по пѣська и послѣ изравнявали съ ржка. Съ това помагало ученицитѣ си служили, за да усвоятъ частитѣ на буквитѣ, както и да добиятъ сръчностъ въ писането. Слѣдъ това ученицитѣ пишели на тетрадки. По каква метода се ржководилъ въ учението даскалъ Орданъ, не е извѣстно. По всѣка вѣроятностъ той е употребявалъ ланкастерската метода, като оставялъ колежитѣ си да прѣподаватъ по буквената на по-маловъзрастнитѣ ученици. Джиното е първиятъ български учителъ въ Прилѣпъ, който завършилъ учебната година съ тържественъ актъ. Испитътъ и актътъ били произведени на открито, подъ сѣнката на голѣмия орѣхъ въ училищния дворъ, дѣто сега се издига новата грамадна двуетажна каменна сграда на дѣвическото

училище. Тоя изпитъ останалъ паметенъ за прилѣпчани, та и сега старцитѣ разправятъ за него.

Прѣзъ свободното си врѣме Джиното билъ въ постоянно общение съ гражданитѣ, а всѣки празниченъ и недѣленъ день държалъ бесѣди слѣдъ отпусака на църквата. Бесѣдитѣ, държани въ училищния салонъ, се посѣщавали масово отъ гражданитѣ. Въ тѣхъ той излагалъ положението на българитѣ, които оприличавалъ ту на работенъ добитѣкъ, като неучени, ту на жена въ трауръ, като лишени отъ духовна и политическа свобода, говорилъ за миналото на българитѣ, за плановѣ на гърцитѣ и пр. Съ тѣзи си проповѣди той повдигналъ духа и самосъзнанието на народа и подровилъ авторитета на всесилния грѣцки владика Венедиктъ Поповичъ. Единъ недѣленъ день, прѣзъ м. декември 1859 г., когато Венедиктъ почивалъ слѣдъ литургията, Джиното държалъ въ салона на училището нѣколко часова проповѣдь, и по такъвъ начинъ владиката билъ като арестуванъ цѣлъ половинъ день. Отношенията му съ Венедикта дошли до явенъ конфликтъ, когато въ разгорѣлия мангалъ въ училищния салонъ той хвърлилъ една шепа сухи люти пиперки и казалъ на владиковия слуга: „кажи на владиката, че тая миризма ще го изцѣри отъ магарешката му кашлица“ и когато въ присѣтствието на граждани счупилъ ключа на владишкия нужникъ и пушалъ по неговъ адресъ нецензурни изрази. Обидениятъ владика се оплакалъ на валията, прѣдъ когото набѣдилъ Джиното въ бунтовничество. Скоро слѣдъ това той билъ изпратенъ на заточение въ Мала-Азия.

Учителствуването му съ даскалъ Коте не траяло нито двѣ години, но затова пѣкъ е епохално за Прилѣпъ. Съ пламеннитѣ си проповѣди Джиното повдигналъ патриотизма на прилѣпчани; съ обносцитѣ си спрѣмо владиката ги ободрилъ и одързостилъ. Той турилъ основа на крѣжжокъ отъ любознателна и родолюбива младежъ, която по-късно рѣководила борбата противъ грѣцката патриаршия съ сжщия жаръ и безстрашие. Отъ тогава вече прилѣпскиятъ учитель прѣстава да е само учитель на четмо и писмо и занаятчия, и става истински народенъ учитель и общественъ дѣецъ. Джиното оставилъ добри спомени между прилѣпчани и послѣднитѣ така го почитали, че мнозина родители кръщавали дѣцата си на негово име — Орданъ. Отъ тогава общината

се проникнала отъ съзнанието да търси и уславя добри „първи“ (главни) учители, за да може учебното дѣло въ града да стои на нужната висота.

Слѣдъ заточението на Джиното, основаниятъ отъ Ристича комитетъ за великосръбска пропаганда изпратилъ въ Прилѣпъ свой агентъ съ единъ товаръ сръбски книги, за да ги разпространи срѣдъ населението, а самия той да се услови за учителъ въ града. Прилѣпчани не само че не го приели, но и му запрѣтили да продава книгитѣ. Така пропадналъ първиятъ опитъ на сръбската пропаганда въ Прилѣпъ.

Църковната община прѣзь 1858—1878 г.

Появата на възродителната идея въ Прилѣпъ. — „Стари“ и „млади“. — Засилване на кржжока и ролята му въ борбата между старитѣ и младитѣ. — Организиране на еснафитѣ и ролята имъ за уредбата на общината. — Борба съ елинизма и побѣда въ църковно-училищния въпросъ. — Обръщане на общината въ „Българска община“. — Църковни неуредици или „попския“ въпросъ. — Авторитетъ и дѣйностъ на общината. Приходи. — Дѣйци прѣзь тоя периодъ.

Възродителната идея, която прѣзь петдесетѣ години на миналия вѣкъ бѣ обхванала умоветѣ на извѣсна часть отъ българитѣ на сегашна България, не остави незасегнати и съверозападнитѣ кжтове на българска Македония; не остана незасегнатъ и гр. Прилѣпъ, дѣто почвата и условията за разпространението ѣ били благоприятни. Монастирътъ „Трѣскавецъ“, варашкитѣ килийни и градскитѣ частни училища били мѣста, дѣто отъ памтивѣка се учило на българска книга. Съ българското писмо си служили и духовници и търговци. Прочутиятъ прилѣпски панаиръ привличалъ търговци изъ разнитѣ кжтове на Балканския полуостровъ. Тукъ се стичали и продавачи на разни изображения и български книги. Тѣ както и търговцитѣ българи, въ общението си съ прилѣпчани, съобщавали и онова, което вълнувало умоветѣ на тѣхнитѣ съграждани и на което не били чужди и самитѣ прилѣпчани. Поради туй елинизаторскитѣ планове на пелагонийскитѣ грѣцки митрополити се явили твърдѣ късно. Тѣ могли само да сплотятъ куцовласитѣ, които въ борбата проявили слабо съпротивление.

Още при учителствуването на Орданъ Джиното любознателната младежъ отъ града бѣ образувала кржжокъ, главната цѣль на който бѣ умственото и нравственото повдигане на членоветѣ му. Прѣзь недѣлни и празнични дни тѣ редовно се събирали въ една отъ училищнитѣ стаи и вкупомъ четели нѣкоя българска книга или тълкували библията, много мѣста отъ която изучавали наизустъ. Тоя кржжокъ по-сетнѣ поелъ усилената борба противъ гърцитѣ и рутината въ общината. Но въ началото той не се рѣшавалъ да почне борбата открито. Трѣбвало да се работи още много върху самитѣ

членове, за да се подготвят умствено и засилят числено. „Старцитѣ“, чорбаджиитѣ, по това врѣме били водителитѣ, които народътъ слушалъ. Тѣхното влияние прѣдъ властитѣ и чорбаджиитѣ турци било доста силно. Излѣзли на сцената поради политико-економическитѣ условия въ Турция, чорбаджиитѣ, били тѣ турци или християни, имайки еднакви интереси, взаимно си подпомагали и прѣдставлявали една внушителна и влиятелна сила въ обществения животъ. Въ провинцията, може да се каже, тѣ били фактическата държавна власть, тѣй като официалната власть винаги се вслушвала въ тѣхния гласъ. Чорбаджиитѣ съзнавали и цѣнили своето положение и отговорностъ, и, бидейки хора на личнитѣ интереси и практическия разумъ, не се увличали като младитѣ. Тѣхнитѣ национални схващания били ограничени, макаръ и здрави. Обичайки своето — родното, тѣ не желаели и нѣмали интересъ да дойдатъ въ конфликтъ съ своя могщъ кириархъ, а искали разрѣшението на националния въпросъ да стане по начинъ, щото и вълкътъ да бжде ситъ и агнето цѣло. За това тѣ винаги се противопоставяли на бързитѣ и смѣли планове на младитѣ при първитѣ още проблѣски на църковната разпра. Но врѣмето било най-силенъ тѣхенъ противникъ. Възродителната идея се ширила съ свѣткавична бързина, а заедно съ това усилвала се и умразата противъ гръцката патриаршия, вслѣдствие което влиянието на старцитѣ въ Прилѣпъ не е могло да трае даже до края на първата половина на това двадесетилѣтие.

Пъкъ и младитѣ не стоели съ скръстени ржцѣ. Тѣ работили по строго обмисленъ планъ. Малкиятъ кржжокъ почналъ да се засилва численно и духовно. Килийната наука не удовлетворявала неговитѣ привърженици; тя не давала отговоръ на много въпроси, които почнали да вълнуватъ буйния имъ умъ и чувствителното имъ сърце. Личността, споредъ убѣждението на членоветѣ на кржжока, трѣбвало да бжде всестранно развита, безъ което е била немислима нейната нравствена чистота, нейното лично щастие и обществена полза. За това тѣ почувствували нужда отъ една системна и дълга работа върху себе си.

Туй именно накарало членоветѣ на кржжока да откриятъ читалище и да се отнесатъ до общината съ слѣдното писмо: „Прѣди нѣколко врѣме основахме читалище, но понеже въ

младостта ни нѣмало добри учители, останахме безъ образование. Отъ друга страна, макаръ че въ послѣдно врѣме е имало по-добри учители, родителитѣ ни поради сиромашия не могли да ни прашатъ въ училище да изучимъ наукитѣ. За това горещо ви молиме да издадете една заповѣдь, щото редовнитѣ учители да ни прѣподаватъ въ недѣлни дни по нѣщо отъ наукитѣ“.¹⁾ Замислило се уреждането на една библиотека съ отбрани книги, почнали да се четатъ повече книги, списания и вѣстници, стѣкмявали се реферати — сказки и пр. По такъвъ начинъ повдигали се много въпроси, завързвали се прѣния и обяснения. Теоретическитѣ въпроси прѣдизвиквали цѣла редица практически, когато живота се промѣкналъ въ умственитѣ имъ занятия. На послѣднитѣ той придавалъ жизненостъ, енергия и сила. Прѣдадени на такава умствена работа и заети съ практическия въпросъ да бждатъ полезни на народа, членовѣтѣ на кржжока, отъ друга страна, се стремили да запазятъ личността чиста. Основанъ съ цѣль да дава умствена и духовна храна на членовѣтѣ си, кржжокътъ успѣлъ да възпита личности, които сж гордостъ и украшение за Прилѣпъ. Отношенията помежду имъ били братски. Искреността и прямотата съставлявали основата на тѣхнитѣ отношения. Всички се съзнавали като членове на едно сѣмейство. Тѣзи идеални отношения повлияли още по-вече върху нравственото имъ развитие и кржжокътъ, именно, създаде личности, които въ всѣка друга страна биха били гордостъ за нацията²⁾. Слѣдъ такава една подготовка за членовѣтѣ на кржжока оставалъ още откритъ въпроса, какъ да се дѣйствиува, щото борбата да е изразъ на цѣлото население, на цѣлия български народъ. За тая цѣль било рѣшено да се организиратъ еснафитѣ, прѣдставители на които били поканени въ училищния салонъ за обмисляне въпроса. На поканата се отзовали всички еснафи и изпратили по нѣколко души прѣдставители. Тукъ Т. Ив. Кусевъ, сегашния Старо-Загорски митрополитъ Н. Високопрѣосвѣщенство Методий, слѣдъ сказката си за цѣльта на

¹⁾ Писмо отъ 17. IV. 1869 г.

²⁾ Членове основатели на читалището били: х. Ив. Г. Кусевъ, Ив. М. Тошовъ, К. п. Апостоловъ, Т. К. Кусевъ, Т. К. Кусевичъ, Т. Тошевъ, В. Н. Крапчевъ, Н. И. Биолчевъ, Конче Волчевъ, Н. Ристевъ, Д. Стефановъ, Ив. Зердевъ, С. Д. Вешковъ и Д. Зашевъ.

събранието прочелъ проекто-устава, по който въ бъдеще трѣбвало да се ръководятъ еснафитѣ. Устава билъ приетъ. Въ него, между другото, се забранявало прѣзъ опредѣлени празнични дни чаршията да бжде отворена и се прѣпоръчвало всѣки еснафъ да има за свой патронъ нѣкой отъ празднуванитѣ светци. Съ тоя новъ уставъ се съкратили много празници, а приетитѣ почнали да се празднуватъ по-строго, и врѣмето, което еснафлиитѣ и калфитѣ (чирацитѣ) прѣзъ второстепеннитѣ празнични дни по-рано прѣкарвали при вратитѣ и кепенцитѣ на полуотворенитѣ си дюкяни, почнали да посветяватъ на посѣщение въ недѣлното училище. Тукъ еснафлиитѣ виждали неуморната работа на членовѣ на кржжока, тѣхната честность и самоотверженость, та лека по-лека се привързвали къмъ тѣхъ, докато най-послѣ станали тѣхни съчувственици.

Прѣзъ м. Май 1867 г. борбата между младитѣ и старитѣ била обявена открито. Настъпило врѣме да се избере ново църковно училищно настоятелство. По поръчка на кржжока устабашиитѣ на всички еснафи заявили на прѣдседателя на общината п. Костадинъ, щото избирането на новото настоятелство да стане съ тѣхно участие, а не както е било до сега само отъ чорбаджиитѣ. Прѣдседателятъ, съзнавайки силата и значението на еснафитѣ, поканилъ прѣдставители на послѣднитѣ на общо събрание, въ което заедно съ първенцитѣ било избрано ново църковно-училищно настоятелство. Въ това настоятелство болшинството били хора на еснафитѣ, респективно на кржжока. Избрани били: х. Мирче Бомболъ, Иосе Крапчевъ, Диме Грашевъ, Стефо Попевъ, Ицо Пешковъ, К. Марковъ, Ицо Лѣпавцовъ и Митре Врета (влахъ), а за прѣдседателъ на общината — х. попъ Костадинъ. И тѣй, кржжокътъ се вмѣква въ общината, чрѣзъ своето мнозинство нанася силенъ ударъ на първенцитѣ и почва да дѣйствува по смѣло. Станалото прѣзъ 1867 год. произвело силно впечатление всрѣдъ всички граждани, останали очудени отъ факта, че група младежи могли да скжсатъ привилегиитѣ на оная власть, безъ която тѣ не сж могли да си прѣдставятъ общество. Народътъ видѣ какъ шепа бивши и сегашни чираци, които не могли да мѣрятъ своята мизерия съ несмѣтното богатство на чорбаджиитѣ, смѣкнали могъществото на послѣднитѣ. Като се извика въ паметьта ни оная епоха съ

своитѣ обичаи и традиции, съ своя моралъ, оная епоха, която за насъ, новото поколѣние, е вече прозрачна, защото я виждаме безъ нейнитѣ заблуждения и сплетни, значението и важността на тая побѣда става явно. Отъ сега вече църковно-училищния институтъ въ Прилѣпъ се демократизира и въ църковно-училищнитѣ работи взима участие цѣлото гражданство, което подтикано отъ крѣжкока, поема открито борбата противъ грѣцката патриаршия и мѣстнитѣ куцовласи.

Борбата съ гърцитѣ се почнала съ въпроса за изпѣждането имъ изъ зградата на народното училище. Прѣзъ 1866 г. въ в. „Турция“ за първъ пѣтъ се появила дописка противъ хазайничеството на грѣцкия владика въ помѣщението на народното училище. Въ тая дописка между другото се казва: „Векилино (замѣстникътъ) на владиката Венедикта попъ Стойчо, заедно съ ексархотъ ни, дойде за Коледа. Той съ свирѣпствуванието си къмъ простиотъ народъ, етъ голѣмо страшило... Еве некни що направи проклетіотъ: обранитѣ мисирки, гуски отъ поповы, отъ дяцы бѣше и затворилъ въ горнитѣ училищны стаи, гдѣто скокайки, летайки животинките беа скършили 5—6 джамои... Прилѣпчани нека пойдатъ на училище да видатъ своитѣ притвори на кокошарници — нѣматъ ни еденъ да погледатъ училището и да извършитъ нещо въ ползата му. Митрополита въ училището; едни изнегуватъ, други вленуватъ, како на мехкеме (сѣдилище)... Тукъ се вижда не само владиката и неговия щатъ, но и незаинтересоваността на общинаритѣ. Слѣдъ избора на новото настоятелство, на другата година било съобщено на куцовласитѣ отъ страна на общината, че за напрѣдъ по никоѣ начинъ нѣма да се допуснатъ грѣцкитѣ ученици въ общинското училишно помѣщение, че тя ще уславя всичкитѣ учители и че за изучаването на елинския езикъ отъ ученицитѣ тя ще назначи учителя П. Орловъ, бѣлгаринъ изъ с. Бобища (костурско). На пукъ на бѣлгаритѣ куцовласитѣ условили двама свои учители като сѣщеврѣменно се оплакали въ мѣстното управление, че половината отъ училището и църквата сж тѣхни. Вслѣдствие на това оплакване въ управлението били повикани по нѣколко първенци и отъ двѣтѣ страни за взаимно споразумѣние. Бѣлгаритѣ заявили, че както църквата, така и училището принадлежатъ на бѣлгаритѣ, защото като се изкаратъ нѣколкото куцовлашки сѣ-

мейства, останалото християнско население въ града *коренно* е българско. Поради туй правителството трѣбва да се съгласи, щото и за напредъ служенето въ църквата и обучението въ училището да става на български. Що се отнася до изучването на гръцкия езикъ, то общината е взела мѣрки да услови специаленъ учител. Мѣстнитѣ власти се обявили некомпетентни по тоя въпросъ и го отнесли въ Битоля, за дѣто заминали депутации отъ двѣтѣ страни. Следъ тримѣсечно протакане въпросътъ билъ прѣнесенъ въ Цариградъ, кждѣто се намиралъ пелагонийския митрополитъ Венедиктъ, като членъ на патриаршеския синодъ. За Цариградъ заминала и българската депутация. Но понеже въпросътъ билъ отъ вѣроизповѣденъ характеръ, Високата Порта го прѣпратила въ патриаршията и тя го рѣшила споредъ искането на куцовласитѣ, т. е. че половината отъ църквата и половината отъ училището сж куцовлашки и въ тѣхъ да се служи и обучава и по гръцки.

Извѣстието за прѣнасянето дѣлото въ патриаршията и разрѣшаването му въ връда на българитѣ не отчаяло младитѣ дѣйци въ Прилѣпъ. Тѣ веднага скроили планъ да се противопоставятъ и да обезсилятъ патриаршеското рѣшение. Общината рѣшила да подаде отъ името на българското население въ града и околията до правителството прошение, съ което заявила, че се отказва отъ патриаршията. Венедиктъ не закъснѣлъ да се яви въ Прилѣпъ, за да съобщи въ църквата рѣшението на патриаршията, което вече било извѣстно на българитѣ. Взети били прѣдварителни мѣрки да се протестира противъ това отъ страна на всичкитѣ богомолци въ врѣме на богослужението. Службата на 25 февруарий 1868 г. била архиерейска, поради което евангелието трѣбвало да се чете на гръцки. Щомъ дяконътъ се качилъ на амвона и почналъ да чете, всички богомолци, като единъ човѣкъ, почнали да викатъ: „Нейкиме, нейкиме гръцки!“ При неотстѣпчивостта на народа владиката заповѣдалъ евангелието да се чете по славянски. Когато следъ евангелието владишкия замѣстникъ х. попъ Костадинъ поискалъ да прочете патриаршеското послание, църквата наново се проглушила отъ виковетѣ: „Нейкиме, нейкиме гръцки!“. Напразно х. Попо се мжчилъ да докаже на народа, че онова, което той има да чете е българско. Народътъ, знаейки съдържанието на посла-

нието, продължавалъ да вика „нейкиме!“ Владиката далъ знакъ на свещеника да слѣзне отъ амвона и набързо привършилъ литургията, като не се рѣшилъ да спомене името на патриарха. Слѣдъ тая случка Венедиктъ напусналъ Прилѣпъ, за да не се върне вече никога.

На другата 1869 г., 25 Мартъ, прилѣпскитѣ първенци и еснафлии, събрани на народно събрание, избрали нови членове на общината на брой 12 души, а общината именуваха: „Прилѣпска българска община“. Рѣшението на това народно събрание е отбѣлзано на първия бѣлъ листъ на книгата „Кормчия“, която се пази въ архивата на общината и гласи: „1869 г. 25. III. Прилѣпската окружность отфърли гръцкото иго и побара грабнатата отъ проклетите фанариоти преди единъ векъ народната ни архіепископіа, во 20 юніа 1767 г., а денесь се состави градска община отъ 12 члена и единъ свещеникъ. Имената на членоветѣ сж: х. п. Костадинъ Динговичъ, х. Мирче Бомболъ, х. Ангеле х. Илиевъ, Юсе М. Крапчевъ, Спирос Попевъ, Іовче х. Тошовъ, Стоянъ Ропотоецъ, Даме х. Наумче, Георгія Протоколевъ, Илія Пиперковъ, Коста Гезовъ, Спирос Д. Пешковъ и Диме Биолчевъ. Илія Д. Здравевъ писаръ“. Отъ сега общината вече прѣкжснала всѣко общение съ гръцкия митрополитъ и се сношавала съ българскитѣ архиереи въ Цариградъ, като ги увѣдомявала за всичко, което ставало въ Прилѣпъ. Архирейскіята съборъ сжщо е билъ въ постоянна прѣписка съ общината. Така, въ едно послание отъ 1869 г. тѣхни прѣосвѣщенства Ловчанскіята Иларионъ, Пловдивскіята Панаретъ, Видинскіята Антимъ, Макариополскіята Илатионъ и (?) запитватъ за положението на църковнитѣ работи въ града и искатъ да имъ се прѣпоржча нѣкое лице, което да ржкоположатъ, за да води прѣписката „съ съборнитѣ св. старци“ (писмо отъ Цариградъ 16 XII 1869 г.)¹⁾. Общината се снабдила съ новъ печатъ (стария ималъ надпись

¹⁾ На слѣдната година националниятъ празникъ „Св. Св. Кирилъ и Методий“ билъ тържествено празнуванъ въ Прилѣпъ. На литургията на празника архимандритъ Кирилъ почналъ да служи съ жезълъ „когато изфърлихмы името на гръцкия владикъ Венедикта, со общо желаніе на вситѣ, които дозволиха на Н. Прѣподобіе Архимандрита (Кирила) да служитъ литургія со патерицъ на свѣтїитѣ празникъ св. св. Кирила и Методия и послѣ служенето съ жезълъ мало по-мало ся стори како обыкновенъ обрядъ“ (писмо до Битолската община отъ 14 XII 1875 г.)

„Прилѣпска община 1850 г.“) съ надписъ „Прилѣпска българска църковна община“ и емблема двѣ хванати една за друга ржцѣ въ срѣдата. Мѣстнитѣ власти макаръ да не признавали официално българската община, обаче, всички жалби на българитѣ, които имали вѣроизповѣденъ характеръ и били отъ компетенцията на църковнитѣ общини, се изпращали чрѣзъ х. Попо за разглеждане отъ нея. х. попъ Костадинъ, прѣдседателъ на общината, като бившъ владишки замѣстникъ, се допускалъ въ заседанията на меджлиса. Отъ тогава въ богослужението прѣстанало да се споменува името на грѣцкия митрополитъ и при пѣнието на трисветата пѣсень, вмѣсто славословието на епархиалния Кириархъ, се пѣяло: „болгарскому священоначалству и прѣосвященнейшимъ и богоизбраннымъ архипастирямъ всечестной болгарской церкви, всечестныхъ ексзарховъ, составляющихъ собора всея Болгарій, нашимъ же отцамъ и архипастирямъ, многая лѣта“¹⁾.

Станалото на 25 мартъ 1869 г. не обезсърчило куцовласитѣ, които изпратили нова депутация въ Цариградъ, която да дѣйствува за прилагането на патриаршеското рѣшение. Тукъ тя успѣла, но съ тая само разлика, че вмѣсто да се чете по грѣцки отъ дѣсната страна на църквата, правителството наредило обратното, а училищниятъ споръ останалъ да се разрѣши въ Прилѣпъ, въ присѣтствието на битолския валия. Куцовласитѣ мислили да използватъ правителствената разпоредба, като прокаратъ подъ нейното було и приложатъ патриаршеското рѣшение. Българитѣ пъкъ, знаейки какъ стои въпроса, искали да използватъ грѣцкото лукавство и чакали само настѣпването на момента. Слѣдъ пристигането на валията гърцитѣ се разпоредили за свещеникъ и псалтъ, които повикали отъ Крушево, а за пазене реда при прѣдстоящото богослужение поискали охрана отъ полицията, която още въ съботата вечерята се явила въ църковния дворъ. Камбанитѣ забили, богомолцитѣ почнали да се стичатъ въ църква, грѣцкиятъ псалтъ заелъ дѣсния клиросъ, а нѣколко души членове на кржжока се скрили въ олтаря. Слѣдъ свършването на прѣдначинателния псаломъ и великата ектения, когато грѣцкиятъ псалтъ се тъкмѣлъ да запѣе „Господи възвахъ“, скрилитѣ се въ олтаря излѣзли, обкржжили дѣсния клиросъ и

¹⁾ Писмо до Бит. община отъ 25 май 1870 г.

почнали да пѣятъ по славянски, а лѣвиятъ български пѣвецъ продължавалъ сжщо. Гърцитѣ се разтревожили и веднага се оплакали на полицията, че българитѣ развалили реда въ църквата и се противопоставили на царскитѣ распоредби. Българитѣ отъ своя страна заявили, че не тѣ, а гърцитѣ сж, които се противопоставятъ на царскитѣ распоредби, като посочили на гърцитѣ лѣвия клиросъ. Юзбашията поканилъ гърцитѣ да заематъ мѣстото си, но тѣ посрамени и ядосани напуснали църквата. Въпросътъ отново билъ отнесенъ прѣдъ властѣта, дѣто гърцитѣ настоявали за точното изпълнение на патриаршеското рѣшение, а българитѣ — на правителственото. За правителственигѣ хора били явни незаконнитѣ искания на гърцитѣ. Присѣтствуващиятъ валия направилъ ново прѣдложение, а именно, българитѣ и гърцитѣ да служатъ въ църквата по редъ. Българитѣ приели това прѣдложение, но съ условие, че слѣдъ всѣка своя служба ще си прибиратъ не само свѣщитѣ, но и маслото отъ кандилцата, което съвсѣмъ не изнасяло на малочисленитѣ гърци. Тогава валията направилъ послѣдно прѣдложение: българитѣ да заплатятъ 40,000 гроша на куцовласитѣ, за дѣто тѣзи послѣднитѣ помагали при съграждането на църквата и училището, слѣдъ което българитѣ да влезатъ въ пълно владѣние на двѣтѣ общински сгради, а съ броената сума гърцитѣ да си построятъ нова църква и училище. Това прѣдложение било възприето и отъ двѣтѣ страни, но възникналъ споръ за количеството на обезщетението. Българитѣ първоначално склонили да броятъ 10,000 гроша. Прѣговоритѣ вървѣли при взаимни отстъпки, до като и двѣтѣ страни се съгласили на сумата 25,000 гр., половината отъ която трѣбвало да се брой слѣдъ 61 день, а другата — слѣдъ 121 день отъ датата на съставянето на слѣдния записъ.

„Като е рѣшено да се даде на *българския народъ* църквата, съградена съ височайше ираде за *влашката тайфа* (група) въ Прилѣлъ, то съгласно записа, който се даде отъ българския народъ въ присѣтствието на вилаетския валия, Н. Високопрѣвъзходителство Акифъ паша, ние притежаваме другъ единъ записъ, даденъ намъ отъ тѣхна страна на сума 25,000 гроша, обѣщани за църквата, която ще построимъ върху купеното отъ насъ мѣсто отъ братята Михаилъ, Ристе и Петре Тодеви въ махалата Мезитъ бей. Съ съзнанието на двѣтѣ

страни уговорено е, щото българския народъ да брой слѣдъ 61 день отъ деня на записа 12,500 гр., а другата половина слѣдъ 121 день, но съ условие, ако съ паритѣ, които ще вземемъ отъ българитѣ не съградимъ църква, да възвѣрнемъ напълно тая сума. Освѣнъ това, ако нѣкой отъ нашата тайфа, билъ той тукъ или въ чужбина, изяви претенция върху сумата, похарчена отъ насъ и отъ нашитѣ бащи по съграждането на старата църква съ училище, които оставатъ въ рѣцѣтѣ на българитѣ, и стане нужда да се плати тая сума, то тя да се изплати отъ насъ, безъ да прѣдвяваме нѣкакви претенции върху поменатата стара църква и училище, поради което дава се настоящиятъ записъ на българитѣ, за да го показватъ, когато стане нужда. (подписали:) Михаилъ А. Калугрея, Наумъ Маджаръ, М. Врета, М. Иоану, Адамъ Георгиу, Хр. Врета, Мильо, Ефтимусъ Антониу, Д. Наумъ Диаманди, Г. Гица, К. Д. Кажалисъ, Т. Иоану, Наумъ Сидеръ¹⁾.

За всичко, което ставало въ Прилѣпъ по грѣцко-българската разпра, както и за горното съглашение между българитѣ и гърцитѣ, битолскиятъ валия своеврѣменно съобщавалъ въ Цариградъ, отъ дѣто за окончателното приключване на спора било издадено слѣдното височайше *емирнаме* (заповѣдь) за огледъ на мѣстото, кждѣто щѣла да се построи новата църква.

„Власитѣ отъ прилѣпската кааза, битолски вилаетъ, се оплакватъ, че тамошното училище и църква, ако и да били направени съдружно съ българитѣ, — че това е така, подтвърждава се отъ показанията на грѣцката патриаршия — послѣднитѣ изхвърлили съвършено отъ тамъ грѣцкия езикъ и съ това лишили власитѣ отъ правото имъ върху половината отъ казанитѣ заведения. На основание на това писа се на Ваше Прѣвъзходителство съ дата отъ 16 зилкаде 1284 г. (1868 г.) да се въведе въ поменатитѣ заведения стариятъ редъ. Сега, обаче, споредъ писмата, мазбатата (протокола) и общата жалба отъ страна на всичкитѣ тамошни българи, които пристигнаха и които се прѣдставиха на Високата Порта, става явно, че българитѣ сж кореннитѣ жители и че отначало църквата и училището сж били тѣхно притежание, а власитѣ

1) Записа е прѣведенъ отъ турски на български отъ юрисконсулта при Битолската ни митрополия.

се прѣселили отпослѣ и били малочислени, та затова българитѣ никакъ не скланятъ да се извършва службата въ църквата съдружно, т. е. отъ едната страна да се пѣе по български, а отъ другата — по грѣцки, тъй като това се е правило само за угода на битолския владика, когато е дохождалъ тамъ, защото не е познавалъ българския езикъ. Спогодбата може да стане или като се съгласятъ двѣтѣ страни да дѣлятъ приходитѣ и случайнитѣ помощи или се съгласятъ да се извършва службата първо отъ българитѣ, а послѣ отъ власитѣ или пъкъ, ако власитѣ не се съгласятъ и на това и пожелаатъ да си построятъ отдѣлна църква, българитѣ да имъ дадатъ възможната помощъ, като при това въведатъ въ училището между другитѣ прѣдмети да се прѣподава и грѣцкия езикъ. Отъ това слѣдва, тъй като българитѣ скланятъ да се прѣподава грѣцкия езикъ въ училището, то за него не остава никакъвъ споръ. Обаче, ако остане казаната църква да се управлява съдружно отъ двата тия народа, ще бжде причина за постоянни крамоли и ще продължаватъ сжщитѣ главоболия: заради това намѣри се за по-добрѣ да се отдѣлятъ тия два народа. Понеже отъ страна на българитѣ се обѣщаваша помощъ, то да се намѣри едно подходно мѣсто, на което власитѣ да си построятъ своя църква. Слѣдъ като направите огледъ на мѣстото и го измѣрите, имайте добрината да ни извѣстите за станалото, та да се извърши отъ тукъ потребното. 20 сеферъ 1285 г. (1869 г.)¹⁾“.

Скоро слѣдъ това власитѣ се одобрили съ султански ферманъ за построяване на своя църква, която била съградена прѣзъ 1871 г. Българитѣ имъ броили, съгласно записа, опрѣдѣлената сума, безъ да имъ помагатъ въ постройката. Водителътъ на младитѣ борци, Т. И. Кусевъ, въ една рѣчь, държана въ църквата, казалъ на съгражданитѣ си: „анатема да бжде на оня българинъ, който би помогналъ съ нѣщо за постройката на грѣцката църква и който би пристѣпилъ прага ѝ.“ Познавайки своитѣ противници, прилѣпчани оцѣнили правотата на казаното и до день днешенъ не стѣпватъ въ грѣцката църква.

Поради неуспѣха си, въ борбата съ българитѣ, Венедиктъ билъ пониженъ отъ патриаршията и изпратенъ въ гр. Беръ.

¹⁾ В. „Македония“, II г., 32 брой.

На негово мѣсто билъ назначенъ янинскитѣ митрополитѣ Партений, който, поради работа въ епархията си, врѣменно билъ замѣстенъ отъ Велешко-Дебърскитѣ митрополитѣ Генадий. Този послѣднитѣ пожелалъ съ хитростъ да възстанови правата на грѣцкитѣ митрополитѣ въ църковно-училищнитѣ дѣла въ Прилѣпъ, прѣструвайки се, че нищо не знае за станалото до неговото замѣстване. На изпратениятъ отъ него архидяконъ Стефанъ общинаритѣ заявили да си върви отъ дѣто е дошелъ, защото нѣма никаква работа въ Прилѣпъ. Отъ тогава Пелагонийскитѣ митрополити не стѣпили вече въ Прилѣпъ. Общината останала единственъ и пълнъ ржководителъ на църковно-училищнитѣ работи въ града и околията.

Въпрѣки всичко станало, общината чувствувала своето незаконно положение спрѣмо властѣта. х. попъ Костадинъ, прѣдседателътъ ѝ, се допускаръ въ засѣданията на меджлиса въ качеството на „деспотъ-векили“ (архиерейски намѣстникъ). Поради това една отъ първитѣ ѝ грижи била да узакони своето положение. За тая цѣль, слѣдъ издаването на султанскитѣ ферманъ за учредяване на българската Екзархия, още прѣвъ 1870 г., общината приготвила ново прошение до Високата Порта отъ страна на цѣлото българско население въ града и околията, подписано и подпечатано отъ свещеницитѣ и кметоветѣ на града и 110 села, които молятъ да бждатъ причислени къмъ вѣдомството на българската Екзархия и, понеже съставляватъ повече отъ двѣ трети отъ християнското население въ Епархията, съгласно императорскитѣ ферманъ, правятъ косвена постѣпка да имъ се разрѣши да иматъ свой, български владика. Съдържанието на това прошение, намѣрено отъ Н. Високопрѣосвещенство пелагонийскитѣ митрополитѣ г. Авксентий при прѣбиваването му въ Прилѣпъ прѣвъ м. февруари 1910 г., е слѣдното:

„Като чухме радостната вѣсть за издаването и обявяването на Височайшия ферманъ, нагласенъ въз основа на станалитѣ разисквания, който разрѣшава по най-задоволителенъ начинъ спорнитѣ въпроси, възникнали отъ нѣкое врѣме насамъ между патриаршията и православнитѣ българи досѣжно духовното имъ вѣдомство, сирѣчь, по разграничаването връзката между патриаршията и българскитѣ митрополити, епископи, свещеници и църкви и като знаемъ, че домогъ и чадомъ, денъ и ноцъ, па всичкитѣ животъ даже да употрѣ-

бимъ, пакъ не ще бждемъ въ сѣстояние да изкажемъ нашитѣ благодарности, достигащи прѣдѣлитѣ небесни къмъ славния ни Падишахъ за тоя му изобилень и достоенъ даръ, то молимъ Всевишния Богъ да го удостои съ вѣчно царуване и да му подари нескончаемъ животъ.

Възъ основа на Височайшия ферманъ, освѣнъ всичкитѣ жители на долуизложенитѣ мѣста, но и другадѣ, дѣто цѣлото или двѣ трети отъ населението му желае да мине подъ духовното вѣдомство на българската Екзархия и споредъ казаното намъ, че ще ни се разрѣши, ако слѣдъ направената провѣрка се докаже горното, като се иматъ прѣдъ видъ долуизложенитѣ печати и подписи въ настоящето ни заявление, установява се, че въ нашата Пелагонийска Епархия има повече отъ 12,000 фамилии, което е извѣстно на В. Величество, по свое собствено желание и добра воля, желаятъ да минатъ подъ вѣдомството на българската Екзархия.

Ето защо, понеже споредъ фермана това число надминава двѣ трети отъ християнското население въ Епархията ни, най-смирено Ви молимъ, щото възъ основа на сѣщия ферманъ да ни ошастливите и зарадвате, като ни причислите къмъ духовното вѣдомство на българската Екзархия. Въ всѣки случай нека бжде Вашата воля и заповѣдъ.“ (Слѣдватъ подписитѣ и печатитѣ ¹⁾).

Подаването на горното прошение се диктувало и отъ чисто вжтрѣшни нужди, частно, и на епархията, въобще. Ржководителитѣ на народната борба въ Прилѣпъ искали за винаги да прѣсекатъ пжтя на грѣцката пропаганда, която ползувайки се отъ невѣжеството и несѣгласията на народа и духовенството, както и отъ неуредицитѣ, опитвала се да се закрѣпи. Така, въ едно писмо на общината се казва: „а что е още по-лошо, че въ сѣщото това врѣме се намѣриха нѣкои единовѣрци, които зедоха да велатъ, че българскіотъ народъ съ отдѣляніето си отъ фенерската патріаршія искатъ да измѣнитѣ досегашнитѣ постановления на Православнжтж църквж и това е укорно и за градъ, въ който се вършитѣ подобно богомѣрско дѣло ²⁾.“ Въ друго писмо свещеникътъ и първенцитѣ отъ с. Вранче съобщаватъ, че грѣцкиятъ владика

¹⁾ Прѣвода отъ турски на български е направенъ отъ юрисконсулта при българската битолска митрополия.

²⁾ Писмо до архиерейския съборъ, 21.VI. 1870 г.

обикалялъ Мориховскитѣ села и нѣкои свещеници сж били съгласни да му позволятъ да ходи по селата и да събира „миреята“ (владичнината¹⁾). Въ трето до прѣосвещения Евстатий, се казва: „писахме и въ напрежното ни кратко писъмце отъ 15.IX, че нѣкои отъ селата, кждѣто иматъ новосъздадени църквы, настояватъ да имъ сж осветатъ. Фанариотскитѣ агенты общавахъ имъ огромны количества пары за да имъ ги освятитъ тѣхнѣтъ архіерей и да го припознаватъ него за началникъ²⁾.“ Гръцко-българската разпра завари нашата църква съ едно духовенство, което, макаръ и да даде самоотвержени личности въ борбата, въ подавяющето си болшинство бѣ полуграмотно. Гръцкитѣ владици, които бѣха турили иерархическия си чинъ на панелинската — мегали идея и обърнали тоя чинъ въ срѣдство за обогатяване, ржкополагали по градове и села въ епархията си свещеници безъ всѣкаквъ образователенъ и даже мораленъ цензъ. За тѣхъ било важно кой отъ кандидатитѣ ще даде повече за ржкополагането си и той се прѣдпочиталъ. Това духовенство признавало за законъ строгата патерица на „святия владика“ и щомъ се освободило отъ нея, съ изгонването на гърцитѣ, почнало да своеволничи и да създава неуредици въ църквата. Общината, виждайки това, долагала въ Цариградъ и взимала мѣрки за ограничението имъ. „Овдешното население почти всичкото, макаръ и да е неотлжно свързано при народността си и да желяетъ горещо свършенното откиване, при все това, обаче, нѣкои отъ селскитѣ свещеници, като сж намѣриха отузданы отъ всичко, играятъ съ селянитѣ, споредъ волята имъ самовластнж ролъ, та ги принуждаватъ да не зематъ и вѣнчателны вулы; това го правятъ не за друго, а само и само за чястны каприци и ненависть противъ нѣкого или да си угодятъ само себе си³⁾.“ На тия неуредици не билъ чуждъ и града. „Отъ нѣкое време на вамо големо неправіе владеетъ во святиотъ ни олтаръ между свещениците, пише архимандритъ Кириль до общината. „Наместо миръ и любовь да имаме, а ніе най-голема вражда имаме; вместо Бога да молиме во олтаротъ, а ніе се псуваме и най-мръсны разговори разговаряме . . . Сега братіе общинари, ако не ни

¹⁾ Писмо до общината, 21.X. 1875 г.

²⁾ Писмо до прѣосвещеніи Евстатий, 28.XI. 1874 г.

³⁾ Писмо до прѣосвещеніи Евстатий, 28.XI. 1874 г.

клайте нѣкой редъ по между насъ да знайте оти ке дойде време народотъ за свещеници не ще да ни почита и даже ще ни изгони отъ махалата ¹⁾.” И наистина въ тѣзи неуредици се замѣсва и народа, а това е коштувало не малко главоболия на общината, която била принудена да изпраща специални послания. Така, въ едно „до благочестывытѣ христіаны въ с. Дунѣ“ се казва: „Сж научаваме отъ людѣ, оти чунки се сторило едно смущеніе со поповытѣ во града, за това и вые сте сакале да го напждите или да му кусите отъ земачкажта или да го главувате како момъкъ. Тые работы сеть противны. За това прибрьзуваме да ве посвъѣтуваме отеческы оти подобны работы не сеть приличны, а най-повеке на законотъ и на вѣржтж нашж. Защо ако така се біеме шегга со свещеницытѣ и ги правиме како момцы, тогай ке ны сж біятъ шегж на вѣржтж нашж друговѣрцытѣ ²⁾.”

Скоро слѣдъ подаването прошенияето до Н. В. Султана, общината изпратила писмо до Екзархията, съ което молила послѣдната да направи потрѣбното за избиране и назначаване български митрополитъ за пелагонийската епархия. Екзархията направила потрѣбното прѣдъ В. Порта и се разпоредила въ Битоля и Прилѣпъ да се пристъпи къмъ изборъ на кириархъ, което и станало. Но въпросътъ за личността на бждащия митрополитъ срѣщналъ спънки отъ страна на турското правителство. Ясна прѣдстава на тоя въпросъ ни дава слѣдното писмо:

„Ваше святѣйше Блаженство Българскій Священноначалникъ!

Слѣдъ дългж и упоритж борбж за църковнжтж ны независимость българскійтж нашъ народъ въ свѣтлыты дны на любезныйтж ны господаръ Н. И. В. Султанъ А. Азиса быде честитъ да здобіетъ изгубеныты си правдини чрѣзъ Императорскійтж ферманъ отъ 28 февруаръ 1870 г. Радостътж съ коя ся пріе тоя царски документъ и тържествата съ кои ся праздува знаменитыйтж за българитѣ день, 28 февруарий, день на възобновленіе на народнжтж Екзархія, день на избавленіето ни отъ фенерското иго, сж всѣкому извѣстны.

Приспособленіето и осществленіето на рѣченыйтж Им-

¹⁾ Писмо до общината отъ архиман. Кирилъ, 25.V.

²⁾ Писмо отъ общината до първенцитѣ въ с. Дуне (мориховско), 20.I. 1872 година, № 1.

пер. актъ изискуваше още двѣ години врѣме най-послѣ и това ся изпълни и нашій народъ съ още по-голѣмъ радость посрѣщна възстановленіето на Екзархията си въ лицето на първийтъ Българскій Екзархъ, жребіето на кого Божіето провиденіе хвърли на Ваше Блаженство.

Колку ся възхити отъ радость народътъ ны, кога видѣ на върховный Бѣлг. Духовенъ Прѣстоль най-отличныйтъ, най-достойныйтъ за него Екзархъ, излишно е да го повтаряме. Остануваше сега още да видить изпѣлнявани ожиданіята си.

Църковнытъ нужды на народътъ ны изискувахъ, щото чясъ поскоро да ся ржкоположатъ и изпрататъ по епархійтъ достойны народны пастыри, което до негдѣ и за нѣкои Епархій ся изпѣлни.

Нашата Пелагонійска епархия, жителитѣ на коя смиренно ся подпишуваме, како еднъ отъ най-нуждающитѣ се за народенъ пастырѣ, съ силжтж на правото си, давано чрѣзъ вторжтж чясть отъ 10-й членъ на имб. ферманъ още отъ лани избра си за такъвъ Н. Прѣосвященство Пловдивскаго г-на Панарета. Но понежѣ поради нѣкои причины, не быде възможно каноническото му опредѣленіе, пристжпи на другъ изборъ, и така овая годинж околу май мѣсець избрахме си за пастырѣ Н. Прѣосвященство Русенскаго, бывшій прѣподобный Григорія Хилендарскы.

Най-послѣ понеже и на Той вторый изборъ быдохми излѣгани въ надѣждытъ си, а нуждытъ ни викатъ непрѣкжснато, преди два почти мѣсеца пристжпихме на третый изборъ, та съгласно съ Екзархійскытъ за въ такъвъ случай распореданія, избрахме за нашъ Архіерей отъ тыя кандидаты, що узнахме косвенно едно лице, за кое отъ многу мѣста ся увѣрихме, че ке отговарятъ на нашитѣ нужды, и незабавно това наше избирание съобщихме до Екзархията телеграфически, а за редовно избирателно писмо помислихме излишно да е слѣдъ телеграфическото ни извѣстіе. Това лице бѣше Н. Высокопрѣподобіе г: Евстатій Зографскій.

Нъ като до сега не іе станяло още ржкоположеніето и каноническото му опредѣленіе за пастырѣ на наштж Епархія, ные ся принудихме пакъ да ся събереме и да пристжпиме въ сжщій изборъ, когото да Вы съобщимъ чрѣзъ рѣдовно избирателно писмо.

Прочее, чрезъ настоящето ны смирено писмо, извѣстявами Ваше св. Блаженство какъ днесъ повторително избираме вси Епархіоти съгласно за пастыръ на нашѣтъ Пелагонійскж Епархіѣ Н. Высокопрѣподобіе г-на Евстатія Зографскій и коленопрѣклонно Молимъ В. Блаженство, чясъ поскоро да го ржкоположить и го изпатить въ Епархіѣтъ за да изцѣлить разнovidнытъ църковны нужды на населеніето.

Съ упование, че ке ся услышатъ най-послѣ горѣщитѣ молбы остануваме съ най-дълбоко почитаніе на Ваше св. Блаженство духовны и смирены чяда жители на Пелагонійскж Епархіа: "1) Съ писмо' отъ 6.X.1872 год. Екзархията яява на общината, че ржкоположението на Прѣосвещеній Евстатій станало на 20.IX.1872 г. въ черквата св. Стефанъ въ Цариградъ-Фенеръ и че слѣдъ като се приготви и снабди съ необходимия бератъ, щѣлъ да замине за епархията си, но до тогава да се избере единъ изъ най-достойнитѣ свещеници „за архиерейски епитропъ“. Общината побързала да честити на Прѣосвещения Евстатій. Слѣдъ като изказва радостъта си за ржкоположението му и благодари за писмата му отъ 14, 15 и 22 IX, писмото завършва: „а за сега задоволете се само съ едно по възможность израженіе на радостъта и благодареніето ны къмъ Васъ Прѣосвященный Владико и отче. Жаркитѣ желанія на паството Вы сж да Вы видятъ чясъ поскоро и чядски да Вы цѣлуватъ св. Вы дѣсницж, а Вы отечески да ги пригърнете съ пастирскитѣ Вы обятія и отечески да благословите. На Ваше Высокопрѣосвященство покорни чяда. За жителитѣ отъ гр. Прилѣпъ, членове на общината: (подписи)2). Обаче, по независящи отъ Екзархията причини Н. В. Пр. Евстатій не можалъ да замине за епархията си. Въ архивата на общината запазени сж нѣколко писма послания, въ които той съвѣтва населеніето да живѣе въ миръ и сговоръ помежду си, да пази праотеческата си вѣра и народность и изказва съжаленията си за дѣто неможе още да го посѣти. Гръцката патриаршия енергически протестира прѣдъ В. Порта за издаване бератъ за български митрополитъ на Пелагонійската Епархия, поради което на Вр. Евстатій билъ издаденъ такъвъ за Нишко-пиротската Епархия, за дѣто той и заминалъ. Отъ

1) Второ избирателно писмо за о. Евстатія, 22.VIII.1872 г.

2) Писмо до Прѣосвещеній Евстатій, 8.X.1872 г.

избирането му до заминаването му въ новата епархия Прѣосвещеный Евстатий билъ издържанъ отъ Битолската и Прилѣпската общини, за която цѣль послѣдната му изпращала ежегодно по 100—120 л. т. (2500 лева).

Слѣдъ завършването борбата съ гръцката патриаршия и създаването на Българската Екзархия общината се заела съ вжтрѣшна строителна работа и съ устройството си. Поражението, което прѣтърпѣли първенцитѣ прѣзъ 1868 г. по ржководението дѣлата на общината до тая година, не могли да прѣгльтнатъ и търсили винаги сгоденъ моментъ, за да възвърнатъ старото си положение. Такъвъ имъ се отдава, когато Тодоръ Ив. Кусевъ заминалъ за Цариградъ, като делегатъ въ народния съборъ, а Димитъръ Биолчевъ, Дим. Бабата и др. по-дѣятелни членове отъ кржжока били заминали по разни градове по търговия. Възползвани отъ тѣхното отсъствие тѣ се засилили въ общината, разтурили читалището, като табелата замазали еъ варъ и обявили война на младитѣ. Послѣднитѣ съ съкрушено сърдце гледали на тая отвратителна вжтрѣшна борба и слѣдъ като поменатитѣ членове се завърнали въ Прилѣпъ, заели се сериозно за срѣдствата, съ които да се затвърди създаденото прѣзъ 1869 год. положение на общината. За тая цѣль избрани били за нови допълнителни членове въ общината тѣхни съмишленици, изработили вжтрѣшенъ правилникъ, по който въ дѣйността си общинаритѣ да се водятъ, уредили въпроса за манастиритѣ, за да се избѣгватъ грабежитѣ и пр. Държания по тоя случай протоколъ е интересенъ документъ, поради което го прѣдавамъ изцѣло:

„Общепародно извънредно заседание, 28.1.1872 г. за допълнение и устроение на общинжтж.

Всичкитѣ градски първенцы, отлични граждани, всичкитѣ устабашии и маалемухтары, когато веке съ общо удобрѣние вышегласіе бѣхж рѣшили щото и за напрѣлъ да останжт общинскитѣ членове отъ прѣминалжтж годинж, а именно: г-да х. Мирче Бомболъ, Ионе Герокаръ, Д. х. Илія, К. Мартинъ, Илія Кантарджия, І. К. Марковъ, х. К. Митревъ и Йовче Тошевскый, а при тѣхъ ся удобрихж да се прибавжт г-да Хр. Фукара, Йовче Мойсовъ, Гьорче Нолетовъ, Наумче Цървенковъ, Йосифъ Крапчевъ и Илія Кочовъ тогава повикахж за писаръ г-на Толета Кусевскаго, който прѣдставенъ прѣдъ съборътъ и попитанъ дали приема отговори.

„Г-да днешното събрание е со святж цѣль, като има прѣдъ очи да устройтъ общинжтж, която е душжта на народътъ. Ако общинжта вършитъ въ пълна смисльь обязанности и тогава народътъ блаженствува, ако тя не вършитъ, тогава народътъ губить. Всѣкой членъ що се нахващатъ за народа въ еднж годинж врѣме, трѣбва да примислитъ зрѣло и да опыта силитѣ си, дали ке може да извършава обязанноститѣ си, та тогава да приемить. Ако па не може трѣба да се не нахваща, зашо той съ влѣгуването си да дава вѣрбж на народа, че не вършитъ работитѣ му, а като не ги вършитъ земж го на душж и лежи голѣма отговорность върху него. Това се отнесува и до мене. Благодарямъ на народа, що ме уважава, за да му слугувамъ. Прѣди да приемж, трѣба да ви изложж и причинитѣ по кои немогж. Въ общината голѣмыйтъ товаръ лѣжитъ на прѣдседателя и на писаря. Ако тѣ не вършатъ работж, друзитѣ членове нѣма що да правятъ. Въ обществото, знаете, че имамъ и други занѣтия, како писарь на комисиятж училищнж. Ако приемж за писарь на общинжтж, ке се нагърба съ много работж. Но за нищо друго не бихъ приелъ само и само нашыйтъ народъ да се хвалить съ името си, да блаженствува и да напрѣдува, приемамъ той товаръ, како ке зема прѣдъ очи, че трѣба да жертвувамъ спокойствие, праздници, разходки и веселбы. Но има едно нѣщо, що не ми позволява. Всичкий знайме оти общинжтж нѣма приличното уважение прѣдъ народа. Защо? Защото всѣкой по кефотъ си прѣсудува работитѣ на общинжтж. Отъ всѣкждѣ слушашъ да укоряваиятъ дѣлата на общинжтж. Ни едно нейзино рѣшеніе не се приемва. Може ли послѣ еднж такъва общинж да върши работж? Нищо не ке смѣеть да прѣдприеметь, защото се бойтъ. Общинжтж е народътъ. Ако общинжтж не е почитува народътъ, кой що е избралъ; ако, прочее, се удобрява да ся направятъ едни условия помежду общинжтж и народътъ т. е. да се излѣжатъ въобще длѣжноститѣ на общинжтж, а частно къмъ народа, сѣщо и длѣжноститѣ на народа къмъ общинжтж, подписано отъ народа приемвамъ. (Отъ събранието се потвърдуваиятъ изложеніята и се приемва прѣдлагаемото условие).

Г-да! продължава Т. Кусевъ, не може да бидеть другъ день по-сгоденъ за насъ отъ сегашныйотъ, т. е. отъ

сегашнитѣ врѣмена Царьтъ нашъ, подѣ сѣнкѣтъ на когото блаженствуваме, ни је далъ широки правдини. Ако знайме да се ползуваме, ке блаженствуваме. Ползуванѣто је — устроението на общинѣтъ. Общинѣтъ ке да има нѣкои работы шо да не може да ги тури въ дѣйствиѣ. Тогава ако посака помощѣтъ на народѣ, ке найдѣ ли отзывѣ? (Отговорають: естъ). Общинѣтъ издава едно рѣшеніе такѣва, шо съ политическѣ власть не може да го положитѣ въ дѣйствиѣ. Ако, прочее, сѣ отхвѣрлитѣ отѣ тогозѣ на когото сѣ относитѣ, шо може да направитѣ общинѣтъ? Тогава употрѣбѣва вѣроисповѣдно наказаніе, т. е. да не му пуца попа. Но ако той си приберитѣ влашкѣйотѣ попѣ, тогава за да не става разединеніе се сака помощѣтъ на народѣ, т. е. махалелийтѣ или еснафлиитѣ да го повикаіять и да му прѣдложатѣ, че, ако не приѣмѣва рѣшеніето на общинѣтъ, ке го направятѣ отлѣченѣ. нито да зема и дава нѣкой съ него, нито да сборува (множеството одобрява и се нахваща).

Слѣдѣ това се размисли и се опрѣдѣли плата на писарѣ, който ке биде за еднѣ годинѣ по 150 гроша на мѣсецѣ и така се опрѣдѣли за писарѣ Т. Кусевѣ.

Отварѣ се рѣчѣ за прѣдседателѣ. Събраніето одобрява единогласно прѣждебившаго х. попа Костадина Дингова.

— х. Наумѣ Чутукѣ: „го сакамѣ, току шо му се молиме да остави отѣ хакѣтъ, защо цѣрквата ны е борчліѣ.“

— х. Мирче Бомболѣ: „сакамѣ брате, да сторитѣ и той честь на народа, да оставитѣ.“

— п. Костадинѣ: „Добрѣ, нѣ трѣба да знайте, иматѣ мѣчнотѣй, дома не могамѣ да си сѣдамѣ, свещенически службы не ги доизвѣршувамѣ и на Божикни пости не кръстихѣ водѣ на казанджіитѣ“.

— Наумѣ Цѣрвенковѣ: „Все простено!“

— п. Костадинѣ: „отѣ овде скуси, отѣ онде скуси, мѣчно се прѣхранува“.

— Д. Икономовѣ: „не трѣба да му се куситѣ. Нека се живи христіанитѣ.“

— Хр. Фукара: „Длѣжни сме по-више да му плашаме само работа да си гледатѣ.“

— Д. Биолчевѣ: „Азѣ си давамѣ мнѣніето: повече да му се даватѣ, а работа да се баратѣ.“

— х. Мирче Бомболъ: „Господъ да ти умножить. Нѣмамъ врѣме да давамъ повече“.

— х. Наумъ Чутукъ: „како що сите помагаме и той трѣба да оставить.“

— х. Ангеле х. Илиевъ: „сто грошевы ако бидува, ако не си ходимъ. Айде да си одиме!“

Г. Хр. Фукара прѣдлага да цѣлувајтъ ржкж на прѣдседателя общинскытѣ членове, които цѣлувайщемъ пріе съ благодареніе за колку нахождавахж за благословно.

Г. Біолчевъ казва: „Почтено събраніе! Двѣ години слугувахъ на обществото. Деветытѣ послѣдны мѣсецы неможѣхъ да идж на общинжтж, за това извинете ме“ (цѣлува ржкж на прѣдседателя).

За сотрудинокъ на прѣдседателя ся опрѣдѣлява х. Дим. х. Икономовъ.

Днитѣ въ които ке има общинжтж заседанія, рѣшава се съ общо удобрѣніе: два пжти въ недѣлята: еднажъ въ петъкъ прѣдъ пладне, другажъ въ недѣля слѣдъ пладне. Заседаніето се свърши въ 6¹/₂ ч.“

Въ първото редовно засѣдание на новоизбраната община билъ приетъ слѣдния правилникъ:

Чл. 1. Общинжтж се събира на редовны заседанія два пжти въ недѣлята: въ петъкъ прѣдъ пладне и въ недѣля слѣдъ пладне; а въ извънредны кога какъ станеть нуждж.

Чл. 2. Всычкытѣ членовы сж длъжны да дохождаіять редовно на опрѣдѣленото врѣме, сжщо и на извънреднытѣ заседанія, кога бивать повыканы.

Чл. 3. Когато нѣкой отъ членовытѣ не може да присжтствува по неотложна причинж длъженъ е да съобщить прѣдседателю за неговото отсжтствіе.

Чл. 4. Заседаніята се отваруважтъ подъ прѣдседателството на прѣдседателя, а въ отсжтствіе му, на подпрѣдседателя.

Чл. 5. Прѣди да се отворить заседаніето длъжны сж да се подпишятъ всички присжтствуужщи на книгж присжтствіе.

Чл. 6. Рѣшеніята на заседаніята ся държатъ въ точны и редовны протоколы, които прѣписаны на чисто ке се подпишувать на слѣдущето заседаніе отъ присжтствуващитѣ.

Чл. 7. Въ заседаніята трѣба да се пазить: тишинж въ разговоритѣ, благоприличіе въ движеніята и скромность въ

поведеніето; выканѣто въ сборуванѣ и съ неприличны сборовы произносуванѣ се забранява.

Чл. 8. Додѣ единъ прѣдложенъ на разискуваніе прѣдметъ не земе край или рѣшеніе да не отваря никоѣ приказкж за другъ вопросъ.

Чл. 9. Когато се прѣдставитъ нѣкой съ жалбж трѣбува съ отличното уваженіе да ъж поднеситъ на прѣдседателя, който, слѣдъ като я прочитж или я даде на писарія за съ гласъ прочетуванѣ и поиспыта тжжящаго се ако іе невразумителенъ изложенійотъ прѣдметъ трѣбува да му заповѣдатъ да излезетъ надворъ, за да можжтъ свободно да съразмислягъ и се споразумѣжгъ за какъ да постжпжтъ и, ако іе нуждж, да се прѣдставлява и тжжающіжгъ се.

Чл. 10. Когато нѣкой се жалува противъ нѣкого, тогава като се постжпи споредъ чл. 9 да се повикатъ обвиняемійгъ, който щомъ се прѣдставитъ трѣбува да излезетъ надворъ тжжающыжгъ се, ако се случи да іе внжтрѣ. Споредъ каквинжтж на прѣдметгъ можатъ да присжтствуважгъ и два мжта изеднжжъ.

Чл. 11. Прѣдседателгъ прѣдлагатъ прѣдметыгъ и отпря въпроситъ, а послѣ всѣкой да си дава мнѣнието.

Чл. 12. Рѣшеніята ставаіятъ по вышегласіе. Вышегласіята быважгъ съ тайны или явны гласоподаванія, отъ кои послѣдното се приѣмва, щомъ го посакаіжгъ три мина. Въ врѣме на равногласіе гласгъ на прѣдседателя прѣдолѣва¹⁾.

Тоя правилникъ ималъ голѣмо възпитателно значеніе както за общинаритѣ, така и за народа. Отсега вече всѣки членъ общинарь трѣбвало да се въздържа и да чака реда на думата, за да изкаже мнѣнието си по подигнатия въпросъ като се изкаже ясно, безъ „неприлични думи“, защото всичко се записвало въ протокола. Новосъздаденіягъ редъ е билъ особено мжченъ за х. Мирче Бомболъ, който обичалъ повече да приказва и да употрѣбыва думитѣ „ефендѣмъ, ефендѣмъ“ и за х. Здравето, който обичалъ да подхвърля сарказми; заставилъ тжжителитѣ и просителитѣ да чакатъ редъ и се държатъ прилично. Въобще, създаде една традиция за всички, която се пази и до сега. Благодареніе на него можа да се тури начало за пазенето на общинската архива, която е бо-

¹⁾ Протоколь отъ 30. I. 1872 г.

гата съ протоколни рѣшения и входящи и изходящи писма отъ 70-тѣ години на миналия вѣкъ насамъ.

Образуваната прѣзь 1868 г. църковна община била лично дѣло на прилѣпския гражданинъ. Тя е типъ на неговия ми-рогледъ и характеръ и рожба на демократическия му духъ. Необичайки да се подчинява на чужди заповѣди, прилѣпчанинътъ слѣпо се покорява на распоредбитѣ на учреждението, което той е създадалъ или на лицето, което той е избралъ и поставилъ на дадена обществена работа. Неговиятъ краенъ индивидуализъмъ и безразборно критикарство се прѣливатъ въ безмълвно подчинение на авторитета, а неговиятъ студень и спекулативенъ духъ — въ горещъ избликъ на обществена инициатива, патриотизъмъ и благотворителность. Тѣзи черти отъ характера на прилѣпчанина били добрѣ използвани отъ членовѣтъ на кржжока въ борбата противъ грѣцката патриаршия и рутината. Приетиятъ на 30. I. 1872 г. вжтрѣшенъ правилникъ турилъ добъръ редъ въ общината, която за цѣлото население станала сжщинска „святая светихъ“. „Судокревачитѣ“ (тжжителитѣ) и просителитѣ се обрѣщали къмъ нея съ думитѣ: „Почтеная общино“, „почтено собрание“, „почтеный судъ нашъ“, а къмъ членовѣтъ ѝ: „Ваше благородіе, мили господари, почтены наши судии“. Характерни сж за случая между многото прошения слѣднитѣ двѣ отъ „судокревачитѣ“ г-жа Котева и Спиро Масларъ: 1) „Почтеный судъ нашъ, мили господари, умолявамъ ваша слова щомъ ве поставилъ Богъ заради прави судъ и ясь сумъ се научила оти има прави судъ тука и така давамъ жалба при ваша слова и при ваша милость, наши мили господари . . .“ (слѣдва изложението); 2) „Достопочтенная общино! Прѣдъ 5 месеца отъ днесъ бѣхме си видели сметкыте отъ содружеството ми со игуменотъ попъ Димитрия отъ обитель „Трѣскавецъ“ и ся отдѣлихме. п. Димитрия не признава никакъвъ темесюкъ и заради това молимъ ваше благородіе да повикате негово благоговеніе п. Димитрия и споредъ както си ги задържихме контратитѣ да докаже ако азъ немамъ неправда. Останувамъ вашъ слуга: („под. Сп. Масларъ“). Авторитетътъ на общината прѣдъ населението билъ толкова високъ, че тя рѣшавала дѣла не само отъ църковно-училищенъ характеръ, но и отъ сждебенъ, наслѣдственъ и пр. Спогодбитѣ за сдружавания, за наслѣдство ставали въ общината. Искаль ли нѣкой да даде паритѣ си на съхранение, влагалъ ги въ църковната

каса съ пълна увѣреностъ, че нѣма да му бждатъ злоупотреѣбени; забѣлѣзвалъ ли се нѣкой лошъ или разорителенъ за благосъстоянието обичай, общината се обявявала противъ него; прѣстѣпи ли нѣкой рѣшението ѣ или наруши обществения моралъ, наказвала го съ глоба, затворъ въ общинската арестантска стая, или го афоресвала, та всички граждани да странатъ отъ него. Прѣзъ тоя периодъ общината употрѣбила голѣми усилия и направила голѣми материални жертви за подобриенето и засилването на учебното дѣло въ града, като търсила и уславяла подготвени учители, като В. Кюрдалевъ, Н. Ганчевъ, Юс. Ковачевъ, К. Шапкаровъ и др.; отворила ново основно училище въ Варошката махала, открила дѣвическо и класно при централното. Въ грижитѣ на общината била и участъта на затворницитѣ, на които помагала съ храна и пари и за които взела рѣшение да се построи новъ, гигиениченъ затворъ на срѣдства отъ народа, отъ града и околията, и което рѣшение било съобщено на правителството на 18. XI. 1875 г.

Дѣйността и грижитѣ на прилѣпската община прѣзъ тоя периодъ за прѣуспѣването на националното дѣло прѣхвърлили границитѣ на нейната „околностъ.“ Слѣдъ като гр. Крушово се отказалъ отъ патриаршията, прилѣпската община изпратила за нуждитѣ на тоя градъ двама свещеници. Слѣдъ врѣме, когато тѣзи свещеници искали да се върнатъ въ родния си градъ, крушовчани помолили прилѣпската община да ги посвѣтѣва да останатъ или да имъ изпрати други, което и сторила.¹⁾ Тя е била въ постоянна прѣписка съ битолската община и Цариградъ като не изпускала ни единъ важенъ моментъ да изпрати своята морална и материална подкрѣпа на старцитѣ, съставляващи „Архиерейския съборъ“ въ Цариградъ. Така, слѣдъ тържествената литургия въ Фенеръ на 6.I.1872 г., общината изпратила слѣдното писмо:

„Българскый Архїерейскый соборе!

Когато ся находѣме въ едно съвършено недоумѣние за накѣдѣ клонятъ църковно-народнитѣ ны работы, а още повече кога мало вече бѣше останало да паднѣме въ отчаяніе не само за недобрийтъ и неудовлѣтворяющъ народнитѣ ны желанія изходъ на църковно-народнитѣ ны работы по

¹⁾ Писмо отъ крушовчани до прилѣпската община, 13.VI.1870 г.

причиня на влѣзуванѣто въ спогодбж съ грѣцкѣтж ц-скѣ патриаршія, коя съ тираническы и противу-църковныѣ каноны и правила срѣдства іе унищожила и подсебила църковно-народныѣ ны работы, удобрѣны и постановены отъ вселенскы съборы, нѣ и за съвършенното съсипваніе на всѣ що іе народно и свято за насъ, съ засвидѣтелствуванѣтж вече отъ нѣкои отъ нашитѣ самонарѣчени комисары рѣшителность, че нищо не трѣбва да имаме безъ позволеніето, удобрѣніето и благословеніето на грѣцкѣтж патриаршіж, а за всѣкоіж църковнѣ правдинѣ трѣбва да чакаме и да ся молиме да ны отстѣпнѣ она, коя съ разбойническы начиномъ унищожила гы, тогава казваме, чухме най-радостнѣтж и съ нетѣрпѣніе очакванѣтж отъ нашый народъ вѣстѣ, какъ нашитѣ Архіереи отслужили тѣржественно службж на Богоявленіе въ народнѣтж ны на Фенерѣ църквж. При все що не бѣ пристигнало до нашѣтж общинѣ Архіерейското Вы окружно писмо на 26 ав. мѣсець ся отслужи тѣржественно службж при многочисленѣ народъ и ся прочита на вѣскачника (амвона) окружното писмо до Битолскѣтж общинѣ съ едно прѣдварително слово, съ кое ся доказуваше, какъ нашата църква бѣше сѣществуйѣща при антиканоническото подсебеніе църковно-народныѣ ны работы отъ грѣцкѣтж цариградскѣ патриаршія, коя въ законопристѣпничеството си нѣма никаква власть надъ нашитѣ Архіереи, които въ лицето на оны, що прѣди сто и выше години, бѣхж принудены съ силнѣтж въ тѣе врѣмена на грѣцкѣтж патриаршія рѣкж да ся откажатъ отъ каноническѣтж си власть (Бѣлг. Архіепископія) и да припознаятъ антиканоническѣтж на грѣцкѣтж патриаршіж, си теглихж въ благопріятни врѣмена оставкѣтѣ си назадъ и, упадаещимъ само по себѣ си власть на грѣцкѣтж патриаршіж надъ тѣхъ, пригѣрнѣхж велию радостію нашѣтж спящж, нѣ сѣществуйѣщж спорѣдъ Вселенскыѣ съборы църква. Слѣдъ това испѣя ся молебствіе за дългоденствіето на августейшыйтѣ ны царь С. А. Азиса, и за неговыѣтѣ свѣтлы министры. Молебствува ся за утвѣрженіето на здравы основы народнѣтж ны църквж, за дългоденствіето на святѣтѣ ны народны Архіереи, за народныѣтѣ ны по вѣпроса подвижнецы още и за вразумлѣніето на оны отъ народныѣтѣ (ужъ) дѣйцы (самонаречены), които отъ заблужденіе или отъ каприци водими, сакаіжтѣ да прѣчжтѣ на народното ны свято дѣло, еще и за единството и сѣгласіето на народа.

Вчера имахмы честь да получиме и особито до нашѣтѣ общинѣ испратено Архіерейско окружно писмо. Днесъ свыканы подъ засѣданіе бързаеме да отговоримъ и изразимъ нашитѣ желанія и чувства, които сж :

1) *Вашата постѣпка на Божоявленіе одобряваме, защото тая бѣше единствено нашѣ отдамнѣшно всѣобщо горѣщо желаніе, кое сполучено причины на всички ны неописана радость,*

2) *Не сакаме и ѣе противо народнитѣ ны желанія, основаны на канонитѣ и правилата на съборнѣтѣ и Апостолскѣтѣ ны църквѣ, да влегувате въ споразумѣніе и прѣговори съ гърцкѣтѣ патріаршіѣ, коя въ сгодны за неѣ обстоятелства ѣе погазила съборнитѣ постановленія, като ѣе унищожила нашитѣ църковны правдины, устѣпены отъ самитѣ съборы и*

3) *Нашѣтѣ църквѣ да е независима съ тые привилегіи, съ каквито ѣе была въ дрѣвнѣтѣ врѣме и никакъ да не зависить отъ гърцкѣтѣ патріаршіѣ, коя не ѣе имала никаква каноническа власть надъ нашѣтѣ църквѣ.*

Просейщимъ да прѣбждѣтъ съ насѣ молитвитѣ и благословитѣ на В: Прѣосвѣщенства, остануваме Ваши покорны чада“ : (подписи на общинаритѣ). Въ писмото до Н. Блаженство Антимъ I, испратено по поводъ избирането му за екзархъ и провъзгласяването на схизмата, между другото, се казва :

„Прочее, Ваше святѣйше Блаженство, дързайте и укрѣпявайте ся въ испълненіето на священноначалныскѣтѣ Ви длѣжности. Българскійтѣ народъ, освѣтъ и убѣденъ въ правдинитѣ си, цвѣрстъ въ православіето си, не сакатъ и да знаеть отъ такива неправедны схизмы, нито ке испълнить нѣкогашъ, ни во вѣки вѣковъ празднитѣ и заблудены ожиданія на гърцитѣ — мечтаніята на Фенерь, сир. да я оставить църквѣтѣ си да ся резединить и разтроить. Не, не. Нѣ како що е билъ до сега, така и за всѣгда ке быдить вѣренъ на почитаемиѣ си священноначалницы, и ягко ке държить правдинитѣ си. Българскійтѣ народъ, чясть на кого съставляваме и ные смиреноподписанитѣ жители на Прилѣпъ отъ пелагонійскѣтѣ епархіѣ, сполучившъ еднѣжъ святитѣ си правдины, не ги отпущають изъ рѣцѣтѣ си, макаръ и било що да било. Той ѣе готовъ да закрѣпить независимѣтѣ си православнѣ българскѣ църквѣ до скончанія вѣка сего.“ Въ нѣколко други писма, пакъ до Н. Блаженство Антимъ I, като се изтѣква въ-

пиещата нужда отъ присъствието на Н. В. Прѣосвященство Евстатій и като се запитва за причинитѣ, поради които този послѣдниятъ не може да посѣти епархията си, общината пише: „Нашата слаба каса, която собствено състоитъ въ малкыйтъ приходъ на единѣтъ ны църквѣ въ градъ и която ся употрѣбуватъ за просвѣщеніето на невиннытъ ны дѣтицѣ, натоварихме съ огроменъ борчъ по народоцърковнытъ ны работы за да ся удостоймъ съ архіереята си, нъ всичко залудо. За това смирено смѣемъ да Ви попытаме, коя е причинѣтъ, що и до денеска не ся удостойхме съ Н. Высокопрѣосвященство Архіереята ны? Не сме ли и ные равни поданицы на Н. И. В. Султана А. Азиса, любезныйтъ ни отецъ, съ друзитѣ събратія? . . . Ваше Блаженство, коя е причинѣтъ, що и до денеска не сѣ подаютъ такриръ за нашѣтъ епархія да станеть истилямъ? Дали не притежаваме и ный двѣ трети съ изключеніе само на малцината гъркоманы власи? Ако ся чакатъ гърцкѣтъ патріаршіѣ да опрѣдѣлитъ членъ за испитателнѣтъ комисія, то нека Ви е извѣстно, че никой пѣтъ нѣма да станитъ, защо тя не само импер. ферманъ не признаватъ, който е съставенъ по самото нейзино начертаніе, туку провъзгласи ны противуканоническы и схизматизы, понеже си напомнюваше изчезналитѣ златны вѣкове, въ които бесчовѣчно стрижеше златно руно на българскыйтъ народъ и при това, сега жалостно гледатъ разореніето на всичкитѣ ѣ мечтанія. Гърцкѣтъ патріаршіѣ въ епархитѣ охридскѣ и скопскѣ държитъ противуимпер. ферманъ владицѣтъ си, а нашѣтъ епархіѣ, която е чисто българскѣ и която съ първо испитуваніе ке влезитъ непрѣменно въ крѣгътъ на народнѣтъ ни Екзархія, іе подложена подъ волята на рѣченѣтъ гърцкѣ патріаршіѣ за да постѣпуватъ всячески по варварски начинъ съ благочестывитѣ христіяны, а още повече, що ѣ е орисано да чекатъ и рѣшеніето отъ неѣ, която нито помислюватъ за това нѣщо. Кой злодѣецъ и грабителъ ке осудитъ самъ себе си и ке отдадитъ правото на озлодѣяныйтъ отъ самаго него, когато за това нѣщо за постиженіе е прѣзрѣлъ и срамъ и грѣхъ и вѣра и съвѣсть и всичко? Ако мислите, че гърцкѣтъ патріаршіѣ ке излижитъ схизмата и всичкитѣ ехидновы ядове, които исхвърли вързъ нашыйтъ народъ, та тѣй ке признайтъ импер. ферманъ, това не е възможно, защо никогашъ нѣма да го направитъ, докато не забораветъ златнытъ ѣ вѣкове на *симоніята*. Заради

това сж умоляваме колѣнопрѣклонно на В. Блаженство и святийтъ съборъ да подадете единъ чясъ по-скоро на царското правителство потрѣбныйтъ такрирь за да ся направить истиямъ на нашѣтъ епархіѣ, защо масѣтъ народнѣ отчаянѣ отъ досегашното недохожданіе на Архіереята ны, раздавать помежду ѣ различни мнѣнія и гласове. . . При това въ нашѣтъ окруность и овая годинѣ ся съзидахъ изново осумъ църквы, за освященіето на едны отъ тѣхъ не іе възможно по-нататъшно отлаганіе. . .¹⁾

Прилѣпската община е взела прѣко участие въ строителството на Екзархията чрѣзь своя делегатъ, както се вижда отъ слѣдното писмо до „Архіерейскія соборъ“ :

„Нашыйтъ Епархійскый прѣдставитель г-нъ Т. Ив. Кусевъ, който бѣ испратенъ въ прѣминалѣтъ годинѣ (мѣсець яноаръ) отъ нашѣтъ епархіѣ, бѣ испратенъ да засѣдава въ народный съборъ за урежданіе устава на нашѣтъ Екзархія и друзы църковны нужды, ся завърна окулу мѣс. юлій с. г. съ едно Ваше до нашытъ общины писмо, съ кое ны съобщавахте какъ приврѣменно ся растурия народный ны съборъ, който въ згоденъ случай т. е. кога ся удобришь подлѣженныйтъ на Царското правителство за удобрѣніе уставъ и ся дадить позволеніе за избираніе Екзархъ, и членовѣтъ на Екзархійскый съвѣтъ, ке ся призовать, или съ тилеграфъ, или чрѣзь писмо, да гласоподавать, или ако е нуждѣ, да присѣдствува още за нѣколко врѣме, до гдѣ зематъ край всичкытъ ны църковно-народны работы. На послѣдно врѣме, понеже слушаеме както отъ чясты ся научаваме отъ нѣкои окружны писма, че въпросътъ зель другъ фазѣ, а особенно и що той не ся бройтъ веке въпросъ, имайкюмъ честьтъ да ся издадить Высока заповѣдь за положеніе въ дѣйствіе имп. ферманъ, а още поважното що слушама отъ чястны лицѣ и отъ вѣстныцытъ, че ся избралъ и Екзархъ, за това изпращаме сжцаго прѣдставителя, когото опълномощаваме въ всичкытъ ны църковны работы народны да земе участіе, а още и да защити както чястно епархійскытъ ны, така въобще и народнытъ ны работы въ всякой случай, когато ся прѣдставить нуждѣ и всякждѣ, кадѣто ке бидеть благословно. Съ пълнѣ надежда, че ке го приемете, остануваме“ и пр.²⁾

¹⁾ Писма до Н. Блаженство, 7, 15.IX.1874 г.

²⁾ Писмо до архіерейскія съборъ, 6. III. 1872 г.

По общонароднитѣ въпроси прилѣпската община е била въ постоянна прѣписка съ битолската, въ която обвинява послѣдната въ немара и бездѣйность. Прѣзъ тоя периодъ тя е давала своята морална и материална подкрѣпа и на частни културни начинания, щомъ тѣ имали значение и полза за българския народъ. Така, на писмата на Д. А. Робевъ и Т. п. Радевъ, съ които съобщавали намѣрението си за издаване български вѣстникъ, общината отговаря благоприятно, обѣщава имъ морална и материална помощъ, като „се потруди да изпише колкото е възможно по-скоро и по-много абонаты“; Солунската община, като съобщава за рѣшението да се построи народно училище, иска подкрѣпата на прилѣпската община¹⁾.

Интензивната дѣйность на прилѣпската община прѣзъ тоя периодъ се обуславя не само отъ будниятъ духъ и патриотизма на прилѣпчанина, но и отъ финансовата ѣ мощъ. Изпърво единствениятъ източникъ за издрѣжката на църковно-училищното дѣло въ Прилѣпъ билъ църковниятъ пангаръ и пожертвованията на благочестивитѣ българи при разни случаи. Но щомъ като въ Прилѣпъ се засилила възродителната идея, една отъ първитѣ и главни грижи на общината била турянето въ редъ църковнитѣ приходи и тѣхното увеличєние. Най-първо тя, още прѣди изпѣждането на гърцитѣ отъ църквата и училището, отнєла правото на куцовласитѣ да избиратъ въ църковното настоятелство единъ тѣхенъ сънародникъ за членъ-касиеръ „поради злоупотреба“ и недовѣрие къмъ тѣхъ. Чрѣзъ това общината станала пълнъ господаръ на църковната каса, а църковнитѣ недвижими имоти почнала да управлява чрѣзъ „поставени“ отъ нея лица, които били отговорни прѣдъ самата нея. За усилване на църковната каса били въведени „тескерета“ (вули), които се издавали на стѣпващитѣ въ бракъ и ония свещеници, които си позволявали да вѣнчаватъ безъ вули, се подвеждали подъ отговорность „за щетж и незачитаніє на общинжтж“. Сериозно внимание общината обѣрнала на монастиритѣ въ околията, приходитѣ отъ които отивали въ частни джобове. Какво е било финансовото положение на тѣзи монастири се вижда отъ направената отъ грѣцкия митрополитъ Венедиктъ забѣлѣжка въ приходоразходната книга, слѣдъ като той прѣгле-

¹⁾ Писмо до прилѣпската община, 5. V. 1872 г.

далъ равномѣтката на Зързенския манастиръ „Св. Спасъ“: „Пишуемо днесъ колку вѣщи църковны иматъ . . . и колку борчъ иматъ манастиротъ. Старъ борчъ подпишуемо по именомъ: на Тасета х. Илія 1,700 гр., на Спирко Кусевъ 900 гр., на Исмаила арпаджіа 1,100 гр., на Димета Пешка 250 гр., на Ацета Бутлевъ 200 гр., на Костадинъ Икономовъ 140 гр., на Смилета Майсторо 416 гр. (подпись : Митрополитъ Венедиктъ) 1860 г. 24 августа“. Сжщо и отъ писмото на околнитѣ на тоя манастиръ села до прилѣпската община, въ което се казва: „Прѣдъ двѣ години врѣме, като видѣхмы, че обителтъ Зързенскій ся обърна на свършенъ чифликъ притежаніе на игуменотъ г. попъ Божина подадохмы еднж молбж на намѣстникотъ на Н. Прѣос. Венедикта, но фанариотскж работж, какъ що знаете. Щомъ го донесоха реченытъ замѣстникъ работжтж ся прѣтърколи и игуменотъ пакъ си остана . . . Защо іе, прочее, той манастиръ? не е ли по-добрѣ, ако не може да се замѣнить той игумень, да сж затворить манастиротъ, да се не лжжить сиромашіята? И да приносувать помощта си на едно чястно лице, кое си го направило това свето обиталище, свое притежаніе? Слѣдъ като бѣше дошли нѣкои отъ Васъ да му разгледать смѣткитѣ и не се тури на часотъ въ дѣйствиѣ народжтж воля, тогай той зеде едно голѣмо дерзновение и со единъ неприличенъ начинъ ся фърляше и гордѣеше прѣдъ селянитѣ, като казваше, що му сторихте? Като іе прѣминала всѣка граница на търпѣніето, молимъ да земете подъ вниманіе тая нашж общж жалбж¹⁾“, т. е. да бжде смѣненъ съ другъ (слѣдвать печатитѣ на селата: Долгавецъ, Крапа, Стровье, Костинецъ, Ропчетово и Маргаре). Четири години слѣдъ това между сжщитѣ села и общината било съставено слѣдното „Съгласіе“: „Долоподписаныты селяне, като гледаме съ болезненно сърдце лошото положеніе на манастиротъ Св. Спасъ въ Зързе, причинено отъ безброй злоупотрѣбленія на досегашный му игумень, съ изволеніето на бългърскжтж общинж въ Прилѣп рѣшихме да го замѣнимъ съ Негово Благоговѣніе попъ Велико п. Николовъ отъ Стровье, човѣкъ набоженъ и благочестивъ. Като молимъ почтенжтж общинж да припознава отъ сега на вамо Н. Благоговѣніе п. Велика за игумень на

¹⁾ Писмо до общината отъ 1860 г. 14 януарий.

рѣченный монастиръ, обѣщаваме ся, че ще почитаме и слушаваме както него, така и опрѣдѣленыты монастирскы надзиратели за всичко, что имъ повѣлявать, като: да оремъ, сѣемъ и жниемъ монастирскыты нивы, да копаемъ, рѣжемъ и да събираме монастирскыты лозя, да косимъ монастирскыты ливади, да докарваме колкуто дърва трѣбасть за горене въ монастиротъ. При свършването на годинжтж монастирскыты надзиратели заедно съ игуменотъ ся длъжны да прѣдавать смѣткж прѣдъ общинжтж въ Прилѣпъ подробно и вѣрно за всичко, подъ духовното управление на която ся намиратъ. За доказателство даваме тоя запись на реченжтж общинж потвърденъ съ селскытѣ печати“ (слѣдвать печатитѣ¹⁾). Подъ сжщото „духовно управление“ се намирали „Слѣпченскія Св. Николай“, „Трѣскавецъ“, „Св. Богродица“, „Житмирскія Св. Никола“ и другитѣ възобновени и изново съградени монастири. По инициативата на общината билъ възобновенъ монастирътъ Св. Архангелъ въ с. Варошъ, на главнитѣ врата на който стои слѣдния надпись: „Сѣй Сѣщенный Мѣръ Сѣухъ Архангелъ ѿ стари времена разоренный съ помощь Благочестивой Хрѣтианкѣ 8 време дѣйствуканія Н. Прѣосѣщенства митрополита Пелагонійскаго г. Венедикта Поповича Византійскаго, обновился и осѣтиса въ 1861 г. 28 IV., и съградени два нови: Св. Николай Прилѣпечки въ 1866 г. и Св. Спасъ въ 1873 год. при с. Монастирецъ (Мориховско). За управлението на тѣзи монастири отъ общинага билъ изработенъ специаленъ „монастирски правилникъ“, споредъ който общината назначавала игумени и настоятели на всички монастири: „игумена на монастиря Св. Николай Прилѣпечки ся извади и ся найде за благословно да ся поставить за игуменъ на рѣченныйтъ Негово почтенство г. Йовче Чутукъ, който ся обѣща, като пріе доброволно, да слугувать бесплатно и искренно²⁾“.

Главни дѣйци прѣзь тоя периодъ били: Т. Ив. Кусевъ, Диме Биолчевъ, Диме Бибата, Марко Цѣпенковъ, Д. Ачковъ, Хр. Фукарата и др., но първо мѣсто измежду всички заемать: Т. Ив. Кусевъ, сегашния Ст.-Загорски Митрополитъ Методи Кусевъ, и Диме Биолчевъ.

1) Съгласително отъ 8 ноемврий 1864 г.

2) Протоколъ отъ 19. VII. 1872 г.

Учебното дѣло прѣзъ 1858—1878 г.

В. Кюрдалевъ, К. Ганчевъ и Ж. Ковачевъ. — Методъ и обучение въ училищата при тѣхъ. — Учителски конференции. — Значението на прилѣпското училище за Западна Македония.

Това двѣдесетилѣтие съвпада съ общия подемя на българския народъ въ стремежа му къмъ просвѣтното дѣло, когато жителитѣ отъ по-събуденитѣ центрове се надпрѣварваха да отварятъ народни училища и да изхвърлятъ килийното учение, като го замѣстваха съ новото, когато отъ тѣзи свои народни училища тѣ искаха да направатъ нѣщо като срѣдни учебни заведения, въ които да се обучаватъ тѣхнитѣ дѣца и се подготвятъ за народни учители. Отъ подобенъ стремежъ били обхванати и прилѣпчани, които, благодарение грижитѣ си, можаха да издигнатъ училището до степенъ, щото да подготвява учители за околията и вънъ отъ нея въ Западна Македония.

Една и половинагодишното учителствуване на Орданъ Джиното било достатъчно да убѣди прилѣпчани какво значи на чело на училището да стои добръ подготвенъ учителъ и за учебната 1859/60 г. билъ условенъ за „първъ“ (главенъ) учителъ Василъ Кюрдалевъ, родомъ отъ с. Маврово (Тетовско), а по потекло изъ с. Олпе (Мориховско). Образованието си той получилъ въ Пловдивското Народно училище, дѣто усвоилъ белъ-ланкастерската метода, която първъ въвелъ въ прилѣпското училище. Слѣдъ свършването на училището той се условилъ при Хр. Дановъ да му продава издаванитѣ учебници. Прѣзъ м. юлий Кюрдалевъ билъ изпратенъ съ 1—2 товара книги, прѣдимно новоиздадени учебници, които да разпродаде на прилѣпския панаиръ. Тия книги обърнали вниманието на прилѣпчани, особено на х. Ангеле х. Илиевъ, комуто продавачтъ казалъ, че по тѣхъ въ Пловдивъ и другадѣ отдавна се учило. х. Ангеле настоялъ прѣдъ общинаритѣ да задържатъ Кюрдалева за учителъ въ Прилѣпъ. Послѣдниятъ, обаче, не се съгласявалъ до като не получи разрѣшението на своя господарь. За тая цѣль изпратенъ билъ

„сайджия“ (писмоносець) въ Пловдивъ до Хр. Дановъ, който отговорилъ благоприятно за прилѣпчани и Кюрдалевъ останалъ въ Прилѣпъ.

Щомъ като приелъ управлението на прилѣпското училище, Кюрдалевъ раздѣлилъ ученицитѣ на два курса: долень и горень. Въ долния курсъ се обучавали маловъзрастнитѣ дѣца отъ трима учители по въведената отъ Кюрдалевъ ланкастерска метода. За учебници служили донесенитѣ отъ него книги. Мнозина прилѣпчани, обаче, не харесвали „новото учение“ и изпращали дѣцата си въ частнитѣ училища въ града или въ с. Варошъ. Това става ясно отъ думитѣ на Кюрдалевъ, казани слѣдъ двѣ години отъ идването му въ Прилѣпъ: „Прѣди 30 години врѣмя въ всякое бългaрско училище ся прѣподаваше просто учение: чясословъ и псалтирь. Нъ гукъ бѣше останало най-послѣдно мѣсто, въ което ся прѣподаваше таково учение. А пкъкъ гледамъ какъ народътъ има още голѣма ревность за да му ся научи дѣтето горѣказанитѣ науки, безъ да помисли, защо нищо не добива, а напусто си губи златното врѣме въ простото учение . . . Сега да свъртимъ погледъ къмъ вашето училище, въ какво състояние ся нахожда? Училище весма добро направено и прѣкрасно на изгледъ, нъ вижтрѣ напротивъ съ учители псалтирджии; тако бѣше прѣдъ двѣ години, а пкъкъ може нѣкому да му бѣше угодно това учение и мнозина желаятъ сърдечно за него безъ да разбиратъ доброто отъ лошото учение и ходятъ половина чясъ вѣнъ отъ града за да го сдобиятъ това учение отъ Варошката гимназія . . . И праща го тамъ да учитъ псалтиря и чясослова, а послѣ по три или четири мѣсяци врѣмя, кога захвати зима, отеца зима за рака дѣтето и го носи да учи отъ новото учение, отъ кои отъ двѣтѣ ни едно не ще да научи“¹⁾. Въ „горниятъ отдѣлъ“, който се наричалъ „класно училище“, се прѣподавали приблизително тия прѣдмети, които сега се изучаватъ въ горнитѣ отдѣления на основнитѣ ни училища съ нѣкои добавъчни и прѣдимно религиозни прѣдмети. Самъ Кюрдалевъ посочва какъвъ учебенъ материалъ и кои прѣдмети се прѣподавали въ тоя отдѣлъ: „За наукитѣ, които ся прѣподавани сж слѣдующитѣ, раздѣлени на три разреда :

1) Изъ изходящитѣ на училищното управление.

Первый разредъ. — Българска граматика до словосъчинение, пространно землеописание за петътѣхъ чѣсти, свещенна исторія до край и числителница до сложно тройно правило;

Вторый разредъ. — Българска граматика до глаголь, свещенна исторія до отдѣленіе IV, числителница за 4-тѣ дѣйствія отъ прости и смѣсени числа, повѣствованіе за Божествената литургія и землеописание кратко за петътѣхъ чѣсти и

Третый разредъ. — Свещ. исторія до III отдѣленіе, числителница за 4-тѣ прости дѣйствія, граматика до имя прилагателно и краткій катихизисъ²⁾“.

Обучението въ тоя отдѣлъ се ржководило отъ двама учители: В. Кюрдалевъ и Хр. Колчаковъ.

Кюрдалевъ билъ непримиримъ врагъ на гърцитѣ, но не билъ така буенъ, както прѣдшественикътъ му Джиното. Тихъ и трудолюбивъ, Кюрдалевъ можалъ да остане въ Прилѣпъ петъ години, отъ 1859—1860 до 1863—1864 г. Тукъ той се задомилъ и скоро слѣдъ това се поминалъ, на 23 мартъ 1865 год. Негови помощници били: Хр. Колчаковъ, Ив. п. Стефановъ, С. П. Драндаровъ и Помяновъ.

Приемникъ на Кюрдалева билъ Георги Икономовъ, родомъ отъ гр. Дупница. Той ималъ добри намѣрения за уреждането на прилѣпското училище, обаче, слѣдъ едногодишно учителствуване се поминалъ отъ грьдна болестъ въ Битоля, дѣто отишълъ да се цѣри.

Едноврѣмено съ стремежа да повдигнатъ народното училище, дѣто се обучавали само момчета, у прилѣпчани се породила мисль да отворятъ и дѣвическо, въ което „да ся даде образование и воспитаніе на женскійо полъ“, та да се яватъ „достойны людіе, които да заслужатъ на татковината, та и нашійотъ народъ да видить бѣлъ день“. „Много пати, пише прилѣпскіятъ дописникъ, дори да го фатить срамъ дѣтето, ке бидить влечкано отъ майка си и татка си, за да го носатъ на училище со къстеци, но се имъ іе веке за пустина. Защо не само не ке ходить на училище, ами ке бѣгатъ на по-отдалены мѣста (придружено съ негови подобници) за да не се научаватъ отъ родителитѣ имъ. И така, дори не се поставить едно постоянно дѣвическо училище за воспитаніе на женскійо полъ, нематъ никогашъ нашійотъ народъ да видить

²⁾ Пакъ тамъ.

бѣлъ день, и никогашъ не ке имаме достойни людіе да за-служатъ на татковината ни“. ¹⁾ Случаятъ помогналъ, щото дѣ-вическо училище да се отвори по-рано, отколкото дописникътъ прѣдполагалъ. Прѣзъ лѣтото на 1865 година въ града при-стигнала Недѣля Петкова съ дъщеря си и внучка си. На 1 юлий сжщата година тя била условена за учителка, а за дѣвическо училище била наета кжщата на Тошовци — до самата западна врата на църквата. Първата учебна година на дѣви-ческото училище, по подражание на мжжкото, се привършила съ годишенъ изпитъ и тържественъ актъ, на който се стекло голѣмо множество любознателни граждани. „Испитанието на дѣвическото училище се стори двѣ недѣли по-късно отъ мжж-кото, пише дописникътъ въ сжщия вѣстникъ. Жива душа що бѣше въ Прилѣпъ, не остана да не пойдитъ да присжтствуватъ и да станитъ зритель на това прѣчудно (чунки първоначално) поприще за всѣкой прилѣпчанинъ. Испитанието се започна и се свърши съ най-голѣмъ восторгъ. Азъ нѣмамъ намѣрение да хвалямъ... Азъ само това се радувамъ да кажамъ, що овех-налитъ лица, наскърбени и стихнати сърдца на народътъ, се осмихнахъ и развеселихъ и зедоха единъ куражъ, като гле-даха да се отговарятъ чудно оные мити македонки. Народътъ съ градоначалницитеъ заедно и единодушно насърченъ отъ испитанието не ся забавихъ що да не съгласятъ (условятъ) ако и да ся показахъ противници, и за вторжтж годинж учи-телкжтж. Още по-радостно за насъ іе що ся започна да ся купуватъ пригоди за зданието“.

Баба Недѣля останала учителка и за слѣдната 1866—1867 уч. година. Обаче свободното ѣ държане и пушенето тютюнь не се харесало на прилѣпчани, които не могли да се поми-рятъ съ мисълта, какъ тѣй една жена, при това учителка и възпитателка на тѣхнитъ рожби, може да си позволява да пуши тютюнь и свободно да разговаря съ мжетъ учители, които не сж ѣ роднини. Тѣ ѣ наложили строгъ контролъ, вслѣдствие на което, веднага слѣдъ свършването на учебната година, тя напуснала града.

Слѣдъ нейното заминаване дѣвическото училище било за-крито за нѣколко години. Наново то било открито прѣзъ 1870 г., отъ когато непрѣкжснато сжществува и по-сетнѣ се

¹⁾ в. „Турція“, г. III. бр. I.

прѣвѣрна на дѣвическа прогимназия. За учителка въ нановооткритото дѣвическо училище била условена Сава Палашева, родомъ отъ гр. Велесъ, която учителствувала редъ години. Прѣзъ уч. 1874—1875 г. училищното настоятелство ѝ назначило за помощница г-жа Захария Манасиева, на която се плащало по 15 гроша (3 лева) мѣсечно.

Слѣдъ смъртъта на Г. Икономовъ членоветѣ отъ крж-жока на своя глава почнали да търсятъ дѣятеленъ и способенъ „първъ“ учителъ, който да е свършилъ прочутото тогава Пловдивско училище и който да е тѣхенъ помощникъ въ борбата противъ гърцитѣ. За тая цѣль тѣ се отнесли до влиятелни пловдивски търговци, до Хр. Дановъ, Груевъ и др. На поканата имъ се отзовалъ Никола Ганчевъ-Еничаровъ, който прѣзъ м. августъ 1866 г. пристигналъ въ Прилѣпъ и се условилъ за учителъ. Ето какъ самъ той разправя въ своитѣ „Възпоминания и бѣлѣжки“ за начина на уславянето му: „въ петъкъ заранѣта дойде въ училището църковно-училищниятъ слуга Мирче и ми извѣсти, че прилѣпскитѣ първенци ме чакали на Димко Ачковия ханъ... Азъ се постыкмихъ и тръгнахъ слѣдъ Мирче, който ме отведе въ чаршията въ единъ широкъ едноетаженъ ханъ... На една тераса, издигната отъ земята около 8—10 с. м., бѣха насѣдали по турски (крѣстато) на голи рогозини около 14—16 души и съ дълги чубуци пушеха тютюнь... Подиръ полъ часъ прѣкъсна се частниятъ разговоръ и очитѣ на всички се впериха въ мене. Първъ заговори Д. Ачковъ: „хей учителю, ние не сме писали за учителъ въ Пловдивъ; това сж го направили нашитѣ млади. Токо рекли: „сакаме младъ учителъ, хемъ да е отъ Пловдивъ“. Тѣ сж писали тамъ безъ наше знание (тука го прѣсѣкоха нѣколко отъ българитѣ, че тѣ сж подписвали подобни писма), но като си се измжчилъ и си дошълъ вече, не си направилъ злѣ. Кажи сега, колко хакъ сакашъ на годината“. Почналъ се пазарлъка. Ганчевъ поискалъ една цѣна, която на чорбаджиитѣ куцовласи се видѣла много висока. „Ние, казали тѣ, съ толкозъ капиталъ и съ търчане цѣла година по Виена, Пеща и другадѣ, не можемъ да спечелимъ толкова пари, та ти безъ никакъвъ капиталъ искашъ тая цѣна.“ Слѣдъ като българитѣ имъ възразили, опрѣдѣлили заплатата му на 8,000 гр. (1840 л.) и то за първата година, а послѣ „споредъ ишкина“ му, т. е. споредъ работата му. Слѣдъ това той цѣлуналъ ржка на х. Попо,

въ знакъ на съгласие. „Това бѣше цѣлиятъ контрактъ за моето учителствуване въ Прилѣпъ съ всичкитѣ му подробности, защото подобна формалность веднажъ извършена, никой не бѣ въ сила да я развали“. ¹⁾

Въ Прилѣпъ Ганчевъ учителствувалъ единадесетъ години, отъ 1866—1867 до 1876—1877 г. и допринесълъ доста много на учебното дѣло. Дѣлението на ученицитѣ останало както онова при Кюрдалева, но въ класното училище били въведени нѣкои нови науки и турския езикъ, който прѣподавалъ самъ главниятъ учитель. Нововведенитѣ прѣдмети, освѣнъ турския езикъ, били: Догматическо богословие, Нравоучение, Физика, Анатомия и Математическа География. Обучението ставало по ланкастерската метода и по таблицитѣ на Доброплодний. Покъсно били въведени букваритѣ и читанкитѣ на Хр. Данова. Съ туй се мѣрило да се тури начало на звучната метода, обаче, нито Ганчевъ, като прѣподавателъ въ класното училище и при това безъ педагогическа подготовка, нито неговитѣ колеги могли да я приложатъ.

Ганчевъ билъ неуморенъ общественъ дѣецъ и нераздѣленъ другаръ на членовѣтъ на кржжюка, съ които работилъ както за подобриенето на училището, така и за изпѣждането на гърцитѣ.

Съзнанието за ползата отъ училищата като срѣдство за развитието на младежъта отъ година на година растѣло у прилѣпчани, които почти всички почнали да пращатъ дѣцата си въ народното училище. Поради тоя напливъ на ученици, помѣщението станало тѣсно. За това станало нужда да се отвори ново училище въ по-далечната Варошка махала. То било отворено прѣзъ 1868 г. и на първо врѣме се помѣщавало въ къщата на Тане Димевъ Клинчевъ, а прѣзъ м. май 1872 г. жителитѣ подали въ общината заявление, съ което „изражаваятъ нуждѣтъ за едно училище (общинско) въ тамкашниятъ енорія, по причинѣ що е тесня кукята, кждѣ що учехъ, така и всичкитѣ друзий кукый не сетъ згодны (и) сакатъ направѣтъ на едно таковой заведение“. ²⁾ Общината уважила просбата имъ и въ засѣданието си отъ 28 май 1872 г. „чрѣзъ общо согласіе“ рѣшила „да ся купитъ еднѣ згоднѣ кука на тамошнѣтъ странѣ, като оставитъ векилъ за това прѣдпріятіе г-на Конета М. То-

1) Вж. Мсб. XX, стр. 10.

2) Писмо до общината отъ 25 май 1872 г.

шовъ“. Още сжщата година била купена за 22,000 гр. кжщата на мохамеданина Ибишъ Трѣтката, прѣправена и приспособена за училище; въ тази кжща се помѣщава и сега основното смѣсено училище „Св. Климентъ“.

Прилѣпската община не се задоволила само съ рѣшенята си да увеличи броя на училищата въ града и да ги подобри. Тя сторила намѣрение да въздигне класното училище въ нѣщо като срѣдно учебно заведение, което да приготвя учители за селата и другитѣ градове на Западна Македония. За тая цѣль тя, съ писмо отъ 5 юлий 1874 г., се отнесла до „родолюбивый г. I. Ковачевъ“ въ Щипъ и го молила „да земи грижата за процвѣтяването на училищата“ имъ, като имъ стане „учитель сжщеврѣменно же и директоръ“, тѣй като „населеніето позна вече неотложнытѣ нужды отъ просвѣщеніето и напрѣдка и показва горѣщо желаніе да ся положятъ учебнытѣ имъ заведѣнія въ многу по-добъръ редъ“. Тя, общината, вѣрва „оти (той) ке земе трудътъ да учителствува въ града имъ за да нахрани крѣхкытѣ и невиннытѣ (имъ) дѣчица съ духовнж хранж“, защото знае неговото „искрѣнно родолюбіе и горѣщо желаніе, което іе за да види милыйотъ си родъ единъ чясъ по-скоро напрѣдналъ въ образованіето и просвѣщеніето“. Въ сжщото писмо общината моли Ковачева да ѝ съобщи условията, при които би се съгласилъ да приеме и да ѝ обяви ако има тамъ нѣкой приготвителенъ учитель“, отъ какъвто тя имала нужда. За сжщата цѣль общината се отнесла и до Д. Трайковичъ въ София.

Ковачевъ отговорилъ благоприятно и на 18 с. м. билъ условенъ за учитель и директоръ съ годишна заплата 120 лири (2,760 лева) при това и „кукя наелъ съ църковнж заплата“.

Съ своята подготовка и съ такта си Ковачевъ оправдалъ надеждитѣ на прилѣпската община за подобрението на основнитѣ училища и въздигането на класното. Първата работа на новия директоръ била да нагоди училищнитѣ помѣщения споредъ плана на неговото обучение. Той накаралъ училищното настоятелство да прѣгради по на три стаи голѣмитѣ два салона, които заемали двѣтѣ крила на общинското училище. Въ тѣзи стаи Ковачевъ събралъ ученицитѣ по отдѣления и класове, та по такъвъ начинъ всѣки учитель да се занимава съ отдѣленіето си и да не си бъркатъ единъ на другъ. Въ двѣ

отъ тѣзи стаи се помѣщавали ученицитѣ отъ класното училище, по два класа въ една, обучавани отъ І. Ковачевъ, Н. Ганчевъ, П. Орловъ и В. Пападополу; въ други двѣ се помѣщавали горнитѣ отдѣления на основното училище, ржководени отъ Ст. А. Зографовъ и Гр. Алексиевъ и въ останалитѣ двѣ — ученицитѣ звукари, обучавани отъ Пере Ацевъ и Конс Устаилиевъ. По-послѣ били приспособени още двѣ стаи въ коридора, кждѣто били настанени забавачитѣ и ученичкитѣ отъ дѣвическото училище, обучавани отъ Сава Палашева и Зах. Манасиева.

Обучението пѣкъ въ Варошмахаленското училище се водило отъ стария ветеранъ на просвѣтното поприще С. П. Драндаровъ. Въ звукарското училище Ковачевъ пѣрвъ въвелъ звучната метода. Самъ той, макаръ и прѣподавателъ въ класното училище, често държалъ пробни лекции въ присѣтствието на всички прѣподаватели отъ основнитѣ училища, за да усвоятъ и тѣ новата метода. Тия лекции той държалъ съ голѣмъ успѣхъ и чрѣзъ тѣхъ помогналъ много на слабо подготвенитѣ си колеги. Единъ отъ тѣхъ, Н. Ганчевъ, въ „Възпоминанията“ си бѣлѣжи: „Несравняемъ, неподражаемъ бѣ Ковачевъ, когато прѣподаваше по звучната метода въ първоначалното отдѣление. Той бѣ прѣдаденъ на нея отъ душа и сърдце, и работеше съ страсть и умѣлость“.1) Ковачевъ прѣобразувалъ и класното училище, като го въздигналъ на четирикласно и въвелъ нови учебни прѣдмети, между които „Методика за първоначално обучение“. Това се вижда отъ издаденото отъ него прѣзъ 1892 г. свидѣтелство на ученика му П. Станоевъ, въ което между другото се казва: „и свърши курса на Прилѣпското по онова врѣме IV класно народно училище, като е слушалъ у прѣподавателитѣ І. Ковачевъ, Н. Ганчевъ, П. Орловъ и В. Пападополу, слѣднитѣ прѣдмети:

- 1) Българска граматика и славянски прѣводъ,
- 2) Аритметика и Бугхалтерия,
- 3) Чъртане и практическа Геометрия,
- 4) География въ свръзка съ Естествена История,
- 5) Популярна Физика,
- 6) Българска История съ общъ прѣгледъ върху всеобща История.

1) Вж. Мсб. XX, стр. 67.

- 7) Обща църковна история съ обрядословие (богослужение),
- 8) Пространенъ Катихизисъ съ въведение въ светото Писание,
- 9) Методика за първоначалното обучение,
- 10) Турски езикъ,
- 11) Гръцки езикъ,
- 12) Псалтикия (Пѣние)“.

Както се вижда отъ горното, въ Прилѣпското класно училище при Ковачева богословскитѣ прѣдмети заемали доста голѣмъ дѣлъ. Въ I класъ заедно съ Св. История ученицитѣ изучавали цѣли пасажии изъ библията. Въ по-горнитѣ класове изучавали и тълкували недѣлнитѣ и празнични евангелия, а прѣзъ свободнитѣ часове по тоя прѣдметъ изучавали отдѣлни мѣста изъ В. Завѣтъ, които се срѣщатъ въ богослужението: парамии, псалми и пр. Заедно съ прѣдмета „псалтикия“ изучавали тропаритѣ и кондацитѣ на всички гласове. Групи отъ ученици образували църковенъ хоръ, който прѣзъ празнични и недѣлни дни пѣлъ въ църква за практическо усвояване на църковното пѣние. Когато ученицитѣ пѣели, на псалтоветѣ било забранено да пѣятъ. „Понеже църковный пѣвецъ К. Устаилиевъ на вториотъ день отъ Р. Христово, — бѣлѣжи се въ единъ протоколъ —, не остави да изпѣятъ въ църквата Богородичната пѣсень ученицитѣ на I. Ковачевъ, да се приложи 6 чл. отъ договорността му“, т. е. да се глоби. Въвеждането на прѣдмета „Методика за първоначално обучение“ имало голѣмо значение за прилѣпското класно училище; съ подготовянето на първоначални учители, то се издигало прѣдъ очитѣ на българитѣ отъ Западна Македония, които почнали да търсятъ учители измежду неговитѣ възпитаници.

Че прилѣпското училище подготвяло основни учители, показва фактътъ, дѣто мнозина бивши стари учители притежавали и притежаватъ свидѣтелства отъ това училище; сжщото показва и издаденото отъ общината служебно свидѣтелство на I. Ковачевъ. Въ това свидѣтелство се казва: „Дава се настоящето на г-нъ Юсифъ А. Ковачевъ, българинъ родомъ отъ Щипъ, въ удостовѣрение на това, че той прѣзъ учебнитѣ 1874/75, 1875/76 и 1876/77 г. г. е билъ главенъ учителъ въ мѣстнитѣ ни народни училища, като при туй е приго-

товявалъ ученицитѣ си за учители въ първоначални училища по нововъведената отъ него система на обучение¹⁾.

Въ Прилѣпъ Ковачевъ учителствувалъ три години, отъ 1874—1875 до 1876—1877 г. и неговото учителствуване оставило трайни слѣди. Той пръвъ въвелъ звучната метода въ основнитѣ прилѣпски училища, увеличилъ класоветѣ, увеличилъ и систематизиралъ учебнитѣ прѣдмети и учебния материалъ въ класното училище, като чрѣзъ това цѣлилъ да въздигне послѣдното въ срѣдно учебно заведение, което да приготвя основни учители. И наистина, свършилитѣ Ковачевото класно училище били доста подготвени, и на врѣмето, както споменахъ, се търсили отъ Западно-Македонскитѣ общини като учители. И днесъ, до колкото съмъ срѣщалъ граждани, учили при Ковачева, правятъ впечатление съ познанията и добритѣ си обноски, което показва, че тѣ сж били отгледани подъ крилото на истинска наука и възпитание. Ковачевъ напусналъ Прилѣпъ прѣзъ 1877 г. Подозиранъ и прѣслѣдванъ отъ турското правителство, той билъ принуденъ да избѣга въ родния си градъ и отъ тукъ, за да се избави отъ заточение, слѣдъ освобождението на България се настанилъ въ София, кждѣто, както е извѣстно, заелъ по-късно професорска катедра въ университета.

Грижитѣ, полагаани отъ Ковачева за подобрението на училищата, били оцѣнени отъ общината и училищното настоятелство още прѣзъ първата година на учителствуването му въ Прилѣпъ. Общината явила на Прѣосвещеній Евстатій въ Цариградъ, че „ся въведе въ училищата (имъ) педагогията и ся надѣватъ да напрѣднатъ“²⁾ а училищното настоятелство за пръвъ пжтъ дало рапортъ за състоянието и вървежа на учебното дѣло. Въ тоя рапортъ, между другото, се казва: „главниятъ ны учитель г. I. Ковачевъ извънредно ся е трудилъ и неговжтж заплатж на споредъ трудътъ, що положи, трѣбва да е двойна отъ ланскжтж, но го молихме да склонитъ за ланскжтж“³⁾. Прилѣпчани, бивши негови ученици, и такива, които само го познавали, и сега още говорятъ съ уважение за него и училищната му дѣйность.

Статистически свѣдения за броя на ученицитѣ прѣзъ тоя

1) Издадено прѣзъ м. май 1892 г.

2) Писмо до прѣосв. Евстатій отъ 28 ноември 1874 г.

3) Рапортъ на уч-то н-во до общината отъ 1875 г.

периодъ липсватъ. Но като се сжди по „Бълѣжкитѣ и възпоминанията“ на Н. Ганчевъ, тоя брой не ще да е билъ помалкъкъ отъ 600 ученика въ основнитѣ и класното училища. Липсватъ свѣдения сжщо и за броя на учителитѣ, както и за училищния бюджетъ за цѣлото това двѣдесетилѣтие. Отъ единствения запазенъ рапортъ на училищното настоятелство до общината знае се само, че прѣзъ уч. 1874—1875 г., учителствували 10 души учители, годишната заплата на които възлизала на 38,520 гроша (8,860 лева), разпрѣдѣлени както слѣдва: на І. Ковачевъ 12,960 гр., на Н. Ганчевъ 5,800 гр., на К. Усталиевъ 4,500 г., на П. Д. Орловъ 4,500 гр., на А. Зографовъ 1,800 гр., на Гр. Алексиевъ 1,800 гр., на П. Ацевъ 960 гр., на С. П. Драндаровъ 1,800 гр., на С. Палашева 4,250 гр. и на Зах. Манасиева 150 (?) гр. Както се вижда отъ приведенитѣ цифри, общината възнаграждавала учителския трудъ доста добръ. На учителитѣ съ висше и сръдно образование тя плащала както сега се плаща на тѣхъ въ България, даже и повече. Що се отнася до заплатитѣ на А. Зографовъ, Гр. Алексиевъ, П. Ацевъ, С. Драндаровъ и Зах. Манасиева, трѣбва да се изтъкне, че на послѣднитѣ се гледало още като на ученици, тѣй като тѣ се учили въ класното училище. Слабото възнаграждение на послѣднитѣ може би се обуславяло още и отъ липсата на пари въ общинската каса, която отдѣляла една крупна сума по народнитѣ работи: „нашата слаба каса, която собствено се състоитъ въ малкыйотъ приходъ на единътъ ны църквж въ градъ и която ся употрѣбуватъ за просвѣщеніето на невиннитѣ ны дѣчица натоварихме я съ огроменъ борчъ (дългъ) по народо-църковнитѣ ны работи,“ казва се въ едно писмо до Н. Блаженство и Св. Бълг. Съборъ¹⁾.

Назначаването на учителитѣ отначало ставало устно за нѣколко години, както бѣ казано за Н. Ганчевъ. По-послѣ назначаването ставало писмено, пакъ за нѣколко години, съ взаимни задължения между общината и учителя. Писменото условие се наричало „Согласіе“ или „договорность“.

На чело на училищата стояла общината, която се грижила за издържката имъ. Главния източникъ за приходи билъ църковниятъ пангаръ, паритѣ отъ който били прѣдзначени за заплата на учителитѣ. Не ще съмнѣние, че тоя случаенъ при-

¹⁾ Писмо до Н. Блаженство и Св. Бълг. Съборъ отъ 28. XI. 1874 г.

ходъ не е могълъ винаги да задоволява нуждитѣ на училищата; поради това изплащането на заплатитѣ не е ставало редовно и учителитѣ често били принудени да подаватъ колективни заявления, за да си искатъ възнаграждението; такива заявления се намиратъ въ архивата на общината.

Прѣкиятъ надзоръ надъ училищата билъ повѣренъ на тричленно училищно настоятелство, което се грижило за доставянето на всичко нужно за училищата и въ края на всѣка година докладвало за състоянието и вървежа на учебното дѣло. Настоятелството увѣдомявало общината, кой отъ учителитѣ си вършилъ добросъвѣстно работата и кой не, кой трѣбва да бжде замѣстенъ и съ каква подготовка да бжде замѣстникътъ му, и пр.

Училищното настоятелство прѣдприемало мѣрки за подобрене на учителския персоналъ не само въ градскитѣ училища, но и въ ония въ селата и околнитѣ на Прилѣпъ градове, „та цѣльйотъ болгарскый народъ да видить бѣлъ день“. За тая цѣль то рѣшило да се устроятъ педагогически конференции. Прилѣпскиятъ панаиръ, на който се стичали и учители отъ околията и близкитѣ градове, благоприятствувалъ за осществяването на тая идея. Прѣзъ 1868 г. училищното настоятелство поканило дошлиитѣ на панаира български учени на събрание въ читалищния салонъ, дѣто се рѣшило да станатъ нѣколко срѣщи-събрания съ педагогическа цѣль. Такива събрания станали четири; тамъ присѣдствували, освѣнъ прилѣпскитѣ градски и селски учители, още и Л. Нейчевъ, Дяконъ Агапий Войновъ, К. П. Босилковъ, Н. Бояджиевъ и И. Шумковъ, учители отъ околнитѣ градове. На първото събрание говорилъ учителътъ Л. Нейчевъ за ползата отъ учителскитѣ събрания, за срѣдствата, които биха могли да се зематъ за прѣуспѣването на просвѣтителното дѣло, за нуждата отъ първоначално образование; най-послѣ той поканилъ събранието да размисли какъ да се поставятъ училищата въ по-добъръ редъ и се състави обща програма. На второто говорилъ П. Мусевъ, за ползата отъ училища въ селата. На третото говорилъ К. Босилковъ и Н. Бояджиевъ; първиятъ на тема какъвъ трѣбва да бжде народниятъ учител, а вториятъ — за причинитѣ, поради които българскиятъ народъ останалъ толкова надирѣ въ просвѣтно отношение. На послѣдното събрание говорилъ дяконъ Агапий върху десетѣтъ за-

повѣди Божии, върху нуждата и значението на просвѣщенiето за жената, като изказалъ очудването си, че въ Прилѣпъ, който се славилъ съ своитѣ добрѣ уредени мжжко училище и читалище, нѣмало дѣвическо училище. Конференцията била открита и закрыта отъ Прилѣпския гр. учителъ Н. Ганчевъ, който благодарилъ на присѣтствуващитѣ, че се отзовали на поканата на училищното настоятелство; на край той изказалъ пожелание, щото подобни събрания да ставатъ по-често.

Това е първата конференция на българското учителство въ Македония.

Идеята за свикване на нова педагогическа конференция не замрѣла. Прѣзъ 1871 год. училищното настоятелство рѣшило да се поканятъ всички учители отъ околнитѣ градове и паланки на „учителски съборъ“, който да помисли какъ да се въведе еднаква програма въ всички училища, еднакви учебници и еднаква метода, както и да се тури нѣкакъвъ редъ вътрѣ и внѣ отъ училището. Грижата за осществяването на това рѣшение била възложена на битолския главенъ учителъ В. Нейчевъ. Въ началото на мѣсець августъ учителитѣ отъ околнитѣ градове почнали да пристигатъ въ Прилѣпъ. Послѣденъ пристигналъ Гр. Пърличевъ; неговото посрѣщане станало много тържествено, но вслѣдствие една шеговита забѣлѣжка, да замѣни шапката си съ фесъ, той така се ядосалъ, че още на другия день напусналъ Прилѣпъ безъ да обрѣща внимание на молби и на извинения. Напускането събора отъ Пърличева произвело извѣстно смущение всрѣдъ присѣтствуващитѣ учители, които единъ по единъ се разотишли. Конференцията съ тоя толкова хубавъ дневенъ редъ, не могла да се състои.

Благодарение грижитѣ на общината прилѣпскитѣ училища прѣзъ тоя периодъ били поставени на висотата на своето положение, били прочути всрѣдъ общинитѣ на Западна Македония и правили добро впечатление на внѣшнитѣ посѣтители. Така, С. С. Бобчевъ, който прѣзъ 1872 г. посѣтилъ Прилѣпъ, ето какво пише: „Училището, не можемъ го скри, ны очуди съ отличнитѣ си успѣхы; оставамъ на страна съвѣстнитѣ и благодарителны отговори на ученицитѣ отъ главното училище за да ти привлека вниманието върху удивителнитѣ успѣхы на малкитѣ дѣца отъ основното училище.

Дѣйствително ный едвамъ се задържахме отъ да изразимъ очудваніето си прѣдъ гледката, която ни се прѣдставляваше. 7—10 годишни дѣчица запитваны, ясно, чисто и най-разбрано отговаряха на всички въпросы, които имъ задавахме. Да ти е мило и драго като слушашъ тѣзи македонски синове, какъ сладко-звучно се изразяваха по мѣстното нарѣчіе. Радостенъ излезохъ, друже, изъ мѣжкото училище, но тази ми радость трѣбваше да се удвои съ встѣпването ми въ дѣвическото училище. Незнамъ какъ, но мене ми се струваше, че нашій народъ печели едно сигурно съкровище въ лицето на тѣзи ученички, които като постѣпятъ за бждаще въ неговото общество, ще бждатъ членове добрѣ възпитани, майки развиты и дѣтовъзпитателки изрядны. Дѣвическитѣ отличны отговори въ Прилѣпъ ме въведоха въ едно множество мисли, отъ които азъ си направихъ утѣшителното заключение: че придобиването на подобны членове въ красното ны общество става най-здравый и вѣренъ залогъ за благодѣнственото положеніе на нашій народъ, за неговото по згодно бждще¹⁾.

Да, прѣзъ това двѣдесетилѣтие цѣлиятъ български народъ бѣ обхванатъ съзнателно или инстинктивно отъ жаждата за просвѣщение, като прѣвъ и необходимъ етапъ на духовното, а послѣ и на политическото си освобождение. Едното и другото той сполучи да добие, благодарение на словото и общитѣ усилия, които той положи въ борбата съ грѣцката патриаршия и турското правителство. Прѣзъ 1870 г. българскитѣ народъ се сдоби съ самостоятелна църква и национална иерархия, а прѣзъ 1878 г., слѣдъ руско-турската война, въ С.-Стефано бидоха начертани границитѣ на новата българска държава; тази държава обгрѣщаше всички български земи, но нейнитѣ граници бидоха твърдѣ много стѣснени въ Берлинъ; Македония остана още за дълго да изпитва неджитѣ на турското владичество и коварствата на Фереръ.

За Прилѣпъ и за други цвѣтущи български градове въ Македония настѣпиха още по-тежки дни слѣдъ Балканската война, когато сърбитѣ съ своя бѣсенъ шовинизмъ се опитаха не само да затриятъ всички слѣди отъ борбата за българска народность и духовна свобода, но и да убиятъ непобѣдимия духъ

¹⁾ в. „Право“, 1872 г. брой 16.

на българщината въ нейнитѣ вѣковни крѣпости. Страшниятъ този гнетъ, обаче, засили още повече чувството на общность между всички българи и освободителнитѣ войски на България, които съ своя чуденъ устремъ завършиха дѣлото на народното обединение, видѣха съ очитѣ си горещото родолюбие на прилѣпчани, винаги смѣли борци за народнитѣ завѣти.

Цѣна 1 левъ.

ПРОВ. 58

196